

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра екологічного права і
контролю

Магістерська кваліфікаційна робота

на тему: «Шляхи забезпечення екологічної безпеки в Україні»

Виконала студентка 2 курсу групи МЕК- 65
спеціальності 8.04010604
«Екологічний контроль та аудит»
Дойжа Ганна Георгіївна

Керівник д.геогр.н., проф.
Лоєва Інеса Дмитрівна

Рецензент д.фіз.-мат.н., проф.
Степаненко Сергій Миколайович

Одеса 2016

АНОТАЦІЯ

Тема роботи: «Шляхи забезпечення екологічної безпеки в Україні».
Автор: Дойжа Ганна Георгіївна.

Забезпечення екологічної безпеки, збереження природних ресурсів шляхом їх охорони і впровадженням політики раціонального природокористування є найважливішим завданням сучасного покоління.

В роботі на даних літературних джерел і аналіза нормативно-правових актів розглянуті складові природно-ресурсного потенціалу та особливості його розподілу на території України; досліджені головні екологічні проблеми, які пов'язані з використанням природних ресурсів України; виявлені шляхи збереження природно-ресурсного потенціалу; визначена стратегія України з забезпечення екологічної безпеки України.

Об'єктом дослідження є територія України, предметом – екологічна безпека.

Методи дослідження: систематизація наявної інформації.

Результати роботи можуть бути використані при прийнятті управлінських рішень щодо забезпечення екологічної безпеки.

Робота складається з чотирьох розділів, трьох таблиць, трьох рисунків, висновків та переліка посилань. Загальний обсяг роботи 111 сторінок. При написанні роботи використано 53 літературних джерел.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: екологічна безпека, природно-ресурсний потенціал, природні ресурси, екологічний стан, екологічна політика.

SUMMARY

Work subject: "Ways to Ensure Environmental Safety in Ukraine". Author: Doyzha Anna Georgiyevna.

Environmental safety, preservation of natural resources by protecting them and implementation of the policy on rational use of natural resources are the most important tasks of the contemporary generation.

Based on data from literary sources and analysis of regulatory acts, this work offers an overview of components of Ukraine's natural and resource potential and its distribution across the territory of Ukraine; main ecological problems associated with the use of Ukraine's natural resources were studied; ways of preserving the country's natural and resource potential were determined; and the national strategy of ensuring Ukraine's environmental safety.

Object of research is the territory of Ukraine, a subject - ecological safety.

Research methods: systematization of the available information.

Results of work can be used at adoption of administrative decisions on ensuring ecological safety.

This work consists of four sections, three tables, three drawings, concluding remarks and a list of references. The work's total volume is 111 pages. The author used 53 literary sources when writing this work.

KEYWORDS: environmental safety, natural and resource potential, natural resources, environmental state, environmental policy.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ.....	5
ВСТУП	6
1 ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ.....	10
1.1 Складові природно-ресурсного потенціалу	11
1.2 Особливості розміщення природно-ресурсного потенціалу на території України	13
2 ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ.....	39
2.1 Атмосферне повітря.....	40
2.2 Водні ресурси	43
2.3 Земельні ресурси	45
2.4 Надра	50
2.5 Рослинний світ.....	53
2.6 Тваринний світ.....	56
3 ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ	59
3.1 Водні ресурси	60
3.2 Біорізноманіття.....	66
3.3 Земельні ресурси	71
3.4 Мінеральні ресурси	74
3.5 Рекреаційні ресурси	75
4 СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	81
4.1 Правове забезпечення	85
4.2 Охорона природних ресурсів	92
4.3 Раціональне природокористування	96
ВИСНОВКИ.....	102
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ.....	106

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

- АЕС – атомна електростанція;
АРК – Автономна Республіка Крим;
ВРД – Водна Рамкова Директива;
ЄС – Європейський Союз;
ГУВР – інтегроване управління водними ресурсами;
КМУ – Кабінет Міністрів України;
ЛПР – лісова піклувальна рада;
МСБ – мінерально-сировинна база;
МСК – мінерально-сировинний комплекс;
ООН – Організація Об'єднаних Націй;
ПЗФ – природно-заповідний фонд;
ПРП – природно-ресурсний потенціал;
ПТК – природно-територіальний комплекс;
СНД – Співдружність незалежних держав;
США – Сполучені Штати Америки.

ВСТУП

На території України зосереджені величезні природні багатства, її природно-ресурсний потенціал значний і різноманітний. Україна належить до регіону, природні ресурси якого відносно добре вивчені, інтенсивно розробляються й використовуються як у господарській діяльності держави, так і багатьма країнами світу. Цьому сприяють значна територіальна концентрація виробництва й населення, високий рівень розвитку продуктивних сил, вигідне економічно-географічне положення, у ряді випадків унікальних ресурсів, зокрема мінерально-сировинних, земельних, рекреаційних тощо.

Але, на жаль, сучасна екологічна ситуація в Україні, особливо в районах та центрах надмірної концентрації підприємств важкої індустрії, характеризується як складна. Вона формувалася протягом тривалого періоду нехтуванням об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного потенціалу. Відбулися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувним, найбільш екологічно небезпечним, галузям важкої індустрії. Чільне місце серед них тепер, і у найближчій перспективі, належатиме підприємствам металургійної та хімічної галузей виробництва. Також слід підкреслити те, що в зв'язку з розміщенням у регіонах України великих промислових комплексів, підприємств і ліній транспорту, в складі яких присутні потенційно небезпечні об'єкти, підвищується вірогідність виникнення техногенних аварій і катастроф. Тим самим це свідчить про те, що у нашій країні майже відсутня екологічна безпека, а як наслідок і національна безпека також.

З огляду на системний характер екологічних проблем, їх органічну кореляцію з усіма політичними, соціальними та економічними чинниками, екологічна безпека України є однією з фундаментальних складових національної безпеки держави. В основі політики екологічної безпеки має бути

загально визнаний у цивілізованому світі постулат про пріоритетність прав людини. Одним з таких безперечних прав є право громадян на здорове середовище свого існування.

Екологічну безпеку в широкому значенні можна визначити як стан захищеності життєво важливих інтересів та потреб особи, суспільства, держави, людства в цілому, біоти Землі від несприятливого впливу навколишнього середовища, зумовленого природними (біотичними і абіотичними) та антропогенними факторами. Екологічні вимоги стосуються також і джерел техногенної безпеки. Щоб знизити вплив джерел техногенної небезпеки на навколишнє середовище необхідно проводити екологічні експертизи, при цьому отримувати висновки цієї експертизи, сертифікати якості, що вважаються свідоцтвами екологічної безпеки видів діяльності, продукції, роботи та послуг, фактично свідчать лише про те, що при здійсненні відповідних видів діяльності забезпечується дотримання екологічних вимог.

Негативні тенденції в структурі промислового виробництва України, які було охарактеризовані вище, стали причиною загострення екологічних проблем, погіршення еколого-економічних параметрів господарського комплексу країни в порівнянні з іншими країнами світу, збільшення рівня питомої природоємності економіки України. Їх наслідком є суттєве зниження рівня екологічної безпеки країни.

Екологічна безпека – це фундаментальна складова, один з основних компонентів національної безпеки, який забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками. Право громадян України на екологічну безпеку є одним з безперечних і гарантується комплексом політичних, юридичних, економічних і гуманітарних чинників. Існуючий рівень екологічної безпеки є різним в різних регіонах України і зумовлений неоднаковими обсягами техногенних навантажень і різними рівнями їх шкідливості у цих регіонах. В цілому

нинішня екологічна ситуація в Україні є вкрай напруженою, рівні екологічної небезпеки – здебільшого високими і набувають тенденції до зростання.

Тому удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки, існуючої в Україні, має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики на основі системного аналізу, із врахуванням процесів трансформації в економіці та державному управлінні, які є на нинішньому етапі розвитку нашої держави.

Головним завданням на найближчу перспективу є мінімізація підвищення рівня антропогенного впливу на довкілля.

Заміна технологій і технічне переоснащення підприємств потребує значних капіталовкладень, що в зв'язку зі спадом виробництва та несприятливим інвестиційним кліматом на найближчу перспективу є мало реальним.

На даному етапі як вихід слід розглядати здійснення не капіталомісткої, самоокупної модернізації із застосуванням системно-екологічного підходу, який має передбачати комплекс технологічних, управлінських і господарських удосконалень і нововведень, спрямованих на поліпшення екологічних характеристик виробництва.

Система екологічного управління на підприємствах повинна стати невід'ємною складовою загальної системи їх управління. Рішення з питань екологізації виробництва мають прийматися на основі висновків і рекомендацій екологічного аудиту.

Зважаючи на відсутність чіткого розмежування функцій між міністерствами та відомствами, їх дублювання, система інституційного забезпечення регулювання та контролю за дотриманням вимог екологічної безпеки також потребує суттєвого вдосконалення. Відомча розпорошеність та дублювання контролюючих функцій знижує їх ефективність і створює додаткові перешкоди у діяльності суб'єктів підприємництва.

Охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів є невід'ємною частиною процесу суспільного розвитку української держави, консолідуючою ідеєю сьогодення. Адже природні ресурси є основою

життєдіяльності населення та економіки держави, тому їх збереження, відтворення та невиснажливе використання – важлива складова забезпечення екологічної безпеки та одна з передумов сталого економічного розвитку країни.

Метою магістерської роботи є дослідження складових природно-ресурсного потенціалу, визначення особливостей його розподілу по території України; детальний розгляд екологічного стану кожного виду природних ресурсів України; виявлення шляхів збереження природно-ресурсного потенціалу; визначення стратегії України з забезпечення екологічної безпеки, її правове забезпечення, охорони природних ресурсів та раціонального природокористування.

1 ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

На всіх етапах розвитку суспільства виробництво матеріальних благ є процесом взаємодії людей і природи. В умовах науково - технічного прогресу очевидним є посилення взаємодії і взаємозалежності матеріального виробництва і природи. Подальший розвиток продуктивних сил неминуче пов'язаний з включенням у господарський обіг дедалі більшої кількості природних ресурсів і збільшення навантаження на навколишнє середовище. Використовування природних багатств повністю залежить від рівня розвитку продуктивних сил України і навпаки, наявність відповідних природних умов і ресурсів істотно впливає на розвиток продуктивних сил, прискорюючи або сповільнюючи їх динаміку. Зростання економічного значення природних умов і ресурсів полягає в тому, що вони розглядаються не тільки як предмети праці, а і як засоби виробництва. Нині особливо актуальними є, наукові дослідження необхідності формування дієвого економічного механізму використання природних ресурсів.

Природно-ресурсний потенціал полягає у здатності природних систем без шкоди для себе, а отже, і людей, надавати людству продукцію або виконувати корисну для суспільства роботу. Він має певну величину, розміри й особливості. Найголовніша особливість — безперервність — впливає з безперервності території, що є субстратом, носієм усіх природних об'єктів та явищ, а також одночасно і специфічним ресурсом. Власне, це забезпечує можливість господарського освоєння практично усієї території. За абсолютної безперервності можна говорити лише про зміну потужності природно-ресурсного потенціалу від однієї території до іншої.

Багатство і велика різноманітність природних ресурсів забезпечують додаткові переваги для розвитку виробництва і суспільства в цілому. І навпаки, обмеженість природних ресурсів, суворі природні умови для життя здатні

уповільнити соціально-економічний розвиток.

Важливо підкреслити, що світовий досвід свідчить про те, що і країни з обмеженим запасом природних ресурсів, спираючись на інші - аж ніяк не ресурсні фактори, можуть створити високоефективну економіку. Під впливом науково-технічної революції відбулося помітне послаблення ролі природно-ресурсного чинника в економічному розвитку. Прикладом цього можуть послужити деякі країни такі, як Японія, Сінгапур, Ірландія.

Нерівномірність розміщення мінеральних ресурсів в надрах Землі, а також різна забезпеченість областей земельними, водними і лісовими ресурсами сприяє розвитку міжобластного поділу праці і на цій основі - міжобластних економічних відносин.

Отже, під впливом науково-технічного прогресу природно-ресурсний чинник зменшує свій вплив на економіку розвинутих країн. Але для України, як для країни, що розвивається, природні ресурси мають велике значення, тому що вона не погано забезпечена головними їх складовими, що дають змогу Україні швидко розвиватися і можливо, за умови правильного використання природних ресурсів, через декілька років досягнути рівня розвитку провідних країн світу.

1.1 Складові природно-ресурсного потенціалу

Будь-яка просторова територія характеризується природно-ресурсним потенціалом. ПРП - це сукупність усіх можливостей, засобів, запасів і джерел, що є у світі, державі або на певній території і можуть бути мобілізовані та використані для досягнення певної мети, корисної для людства. Найголовніша складова природно-ресурсного потенціалу, яка найбільш повно характеризує економічний потенціал територій, є наявні ресурси.

Ресурси - це запаси, цінності, можливості і засоби, що відображають кількісну характеристику природних багатств, їхню споживчу вартість і корисність для суспільства. Усі ресурси поділяються на три великі групи:

1. Матеріальні — це накопичені речовинні багатства, що використовуються

суспільством: будівлі, транспорт, засоби виробництва та задоволення потреб людини; вони мають антропогенне походження;

2. Трудові — наявне населення, а саме: його віковий склад і стан здоров'я, освітній рівень, інформаційне забезпечення тощо;

3. Природні ресурси — це елементи природи (тіла, процеси та явища), які використовуються або можуть бути використані в процесі соціального обміну речовин з метою задоволення потреб суспільства. Поняття "природні ресурси" включає лише ті речовини та сили природи, які можуть бути реально використані суспільством [1].

Поєднання природних умов і ресурсів формує природно-ресурсний потенціал. ПРП — це міра потенційної можливості будь-якої природної системи (або території) задовольняти різні потреби суспільства. Тобто це сукупність природних ресурсів і природних умов у певних географічних межах, які забезпечують задоволення економічних, екологічних, соціальних, культурно-оздоровчих та естетичних потреб суспільства. Природно-ресурсний потенціал території — поняття, яке дає змогу зафіксувати фрагмент реальної природи як цілісності на відміну від окремих природних ресурсів, що складають цей фрагмент.

Природні умови - це елементи природного середовища, що не приймають особистої участі у виробництві, але можуть впливати на це виробництво або на діяльність людей. Прикладом природних умов є географічне положення об'єкту, кількість опадів, клімат, рельєф місцевості і т.д.

Принципова відмінність природних умов і природних ресурсів полягає в тому, що природні умови розглядаються не як окремі матеріальні тіла або об'єкти, а за допомогою їх властивостей, котрі можуть полегшувати або ускладнювати розвиток суспільного виробництва, і при цьому в ньому не використовуються. Природні ресурси завжди беруть участь у виробництві, адже вони є предметом праці.

До основних характеристик ПРП відносять: географічне положення, кліматичні умови, особливості рельєфу та розміщення ресурсного потенціалу.

Розрізняють компонентну, функціональну, територіальну і організаційну структури природно-ресурсного потенціалу. Компонентна структура характеризує внутрішньо- та міжвидові співвідношення природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо); територіальна — різні форми просторової дислокації природно-ресурсних комплексів; організаційна — можливості відтворення та ефективної експлуатації природних ресурсів. Функціональна структура природно-ресурсного потенціалу відображає вплив природних ресурсів на формування спеціалізації територій та певних господарських комплексів.

Природно-ресурсний потенціал є багатоконпонентним. Виділяють такі його складові:

- мінеральні,
- земельні,
- водні,
- біологічні,
- рекреаційні,
- кліматичні.

За ознакою вичерпності природних ресурсів, яку нерідко називають екологічною класифікацією, вони поділяються на групи: невичерпні, до яких належать сонячна радіація, енергія води, вітру тощо; вичерпні відновлювані: ґрунтовий покрив, водні ресурси, лікувальні грязі, рослинне паливо тощо; вичерпні невідновлювані: мінеральна сировина, природні будівельні матеріали [2].

1.2 Особливості розміщення природно-ресурсного потенціалу на території України

Територія України має унікальний комплекс фізико-географічних, ландшафтних, гідрологічних, структурно-геологічних та інших параметрів, що й сприяло формуванню значної кількості видів і обсягів природних ресурсів.

Найбільш цінними серед природних ресурсів є земельні та мінерально-сировинні. Але це не знижує економічного та екологічного значення водних, лісових, рекреаційних ресурсів, тваринного та рослинного світу для створення належних умов життєдіяльності та збалансованого розвитку держави.

Значна кількість природних та рекреаційних ресурсів території України має неперевершені економічні та екологічні параметри. В першу чергу до них можна віднести унікальний масив чорноземних ґрунтів (більше 20% світових ресурсів), запаси високоякісного коксівного вугілля Донбасу, карпатську провінцію мінеральних вод (кілька десятків типів), у тому числі відомого у світі типу “Нафтуся”, а також родовища лікувальної ропи та мулу Причорноморського регіону.

Сучасний стан використання природних ресурсів залишається значною мірою успадкованим з минулих часів, особливо техногенно перевантажених регіонів України. В той же час при здійсненні необхідної політики відтворення природних ресурсів є підстави розраховувати на підвищення природно-ресурсного потенціалу збалансованого розвитку.

Стан природних ресурсів характеризується таким показником, як економічна оцінка природних ресурсів, яка передбачає, насамперед, кількісну і якісну оцінку природно-ресурсного потенціалу окремих регіонів і держави в цілому.

Показники економічної оцінки природних ресурсів повинні бути насамперед порівняльними. Це означає, що кількісні показники (наприклад, обсяги покладів корисних копалин) повинні порівнюватися або зіставлятися для різних джерел однойменних ресурсів і варіантів їхнього використання. Одночасно з цим економічна оцінка повинна відбивати природні і виробнично-технічні аспекти умов освоєння цих ресурсів у показниках вартості (витрат праці на використання, відновлення і поліпшення ресурсів).

Оцінювальний показник (відповідно і потужність) ПРП України зростає у напрямі з півночі й північного заходу на південь і південний схід. Ця

тенденція пов'язана, головним чином, зі збільшенням земельних, рекреаційних, водних і мінеральних ресурсів.

По території України весь природно – ресурсний потенціал держави розподілений наступним чином [2]:

- східна економічна зона містить 49,4% усього природно – ресурсного потенціалу України, з якого: 50,9% - мінеральні ресурси, 8,4% - водні ресурси, 32,7% - земельні ресурси, 1,4% - лісові ресурси, 0,4% - фауністичні ресурси, 6,2% - рекреаційні ресурси. Сама багата на природні ресурси місцевість - це Донецька область;

- західна економічна зона містить 35,1% усього природно – ресурсного потенціалу України, з якого: 6,6% - мінеральні ресурси, 17,1% - водні ресурси, 55,0% - земельні ресурси, 9,3% лісові ресурси, 2,5% - фауністичні ресурси, 9,5% - рекреаційні ресурси. Найбільша кількість ресурсів регіону зосереджені в Київській області;

- південна економічна зона містить 15,5% усього природно – ресурсного потенціалу України, з якого: 5,1% мінеральні ресурси, 18,7% - водні ресурси, 57,4% - земельні ресурси, 1,3% - лісові ресурси, 0,6% - фауністичні ресурси, 16,9% - рекреаційні ресурси. Найбільш багата на природні ресурси Кримська автономія.

Ці особливості ПРП картографічно досліджуються на відповідних компонентних картах, які входять до "Екологічного атласу України", а саме: потенціалів мінеральних, земельних, водних, лісових, фауністичних та рекреаційних ресурсів.

З усіх природних ресурсів найбільш локалізованими і коштовними є родовища запасів мінеральної сировини (корисних копалин). Україна входить до числа держав, які володіють багатими та різноманітними корисними копалинами. Проявленість на території України багатьох геоструктурних елементів будови земної кори (стародавня Східноєвропейська платформа і фрагменти молодих Західноєвропейської та Центральноєвразійської епіпалеозойських платформ; складчасті споруди варийського, кімерій-

альпійського віку; перехідні зони у вигляді крайових прогинів; шельфові зони Азовського й Чорного морів), великий віковий діапазон (від архею до антропогену) геологічних утворень і їх різноманіття (осадочні, інтрузивні, вулканогенні та метаморфічні комплекси) визначили її металогенічну унікальність.

В надрах України виявлено майже 20 000 родовищ і проявів 117 видів корисних копалин, з яких 8 172 родовища по 94 видах мінеральної сировини мають промислове значення [3].

Мінеральні ресурси (корисні копалини) України мають різний ступінь розвіданості та вивченості і відповідно до цього поділяються на категорії А, В, С1, С2.: А – детально розвідані та вивчені; В і С1 – розвідані менш детально; С2 – оцінені попередньо і приблизно. За народногосподарським значенням запаси корисних копалин поділяються на дві групи:

- балансові – це ті запаси, використання яких економічно вигідне в даний час і які задовольняють промислові вимоги як за якістю сировини, так і за гірничо-технічними умовами експлуатації;
- позабалансові (неконденційні) – це ті запаси, використання яких у сучасних умовах економічно не вигідне через малу потужність пластів, низький вміст цінного компоненту, складність умов експлуатації.

У надрах України виявлено родовища і прояви практично всіх видів рудних і нерудних корисних копалин: паливно-енергетична сировина (нафта, газ, вугілля, торф, горючі сланці, уран); чорні (залізо, марганець, хром), кольорові (алюміній, мідь, цинк, свинець, нікель, титан, магній), благородні (срібло, золото), рідкісні (ртуть, берилій, літій, цирконій, гафній, тантал, ніобій, кобальт, олово, вольфрам, молібден, ванадій), рідкісноземельні (ітрій і лантаноїди) метали та розсіяні елементи (германій, скандій); алмази; велике розмаїття неметалевих корисних копалин (гірничо-хімічна і гірничорудна сировина, нерудна сировина для металургії, облицювально-декоративне, виробне, напівдорогоцінне та дорогоцінне каміння, корисні копалини для будівництва); термальні й мінеральні підземні води.

До промислового освоєння залучено 2 868 родовищ (від 40 до 100 відсотків розвіданих запасів різних видів корисних копалин), на базі яких працює понад дві тисячі гірничодобувних та переробних підприємств [3].

Україна за підтвердженими запасами кам'яного вугілля, залізних і марганцевих руд, титану, цирконію, каоліну, графіту, сульфатно-калійної та натрієвої солей, облицювально-декоративного каміння входить до числа провідних країн світу, а на європейському субконтиненті в більшості з них займає перші позиції.

Серед держав СНД Україна займає перше місце за запасами марганцевих руд і германію, друге – кам'яного вугілля, залізних руд, низки рідкісних металів.

Великі запаси, різноманіття та високі лікарські властивості мінеральних вод забезпечують Україні одне з перших місць серед країн Європи та СНД. Дуже високий ресурсний потенціал родовищ золота, низки кольорових (свинець, цинк, мідь, молібден), рідкісних (берилій, літій, тантал, ніобій, скандій), рідкісноземельних (ітрій і лантаноїди) металів. За більшістю з них Україна спроможна в найближчій перспективі зайняти провідне місце в Європі. Згідно з пометалевою оцінкою сировинної бази рідкісних металів Україна займає друге місце в СНД.

Водночас значні об'єми споживання нафти і природного газу (п'яте місце у світі за обсягами газоспоживання після США, Росії, Німеччини та Великобританії) і недостатній власний видобуток, що покриває внутрішнє споживання нафти на 10 – 12 % і газу – на 20 – 25 %, змушує Україну імпортувати ці види сировини у великих обсягах (по імпорту газу держава займає третє місце у світі після США і Німеччини). Це негативно впливає на загальний торговельний баланс мінерально-сировинної продукції [3].

Поклади вугілля в Україні в основному зосереджені у Донецькому, Львівсько-Волинському антрацитових басейнах та Дніпровському буровугільному. Причому, найбільші родовища знаходяться у Донецькій, Луганській та Дніпропетровській областях.

На діючих шахтах запас вугілля складає 8,7 млрд. т (6,5 млрд. т промисловий), 54% якого енергетичне. Однак, при видобутку близько 15% вугілля втрачається, що пов'язано зі складними гірничо-геологічними умовами та недосконалим технологічним рівнем видобутку.

Найбільші запаси нафти і газу – у Дніпровсько-Донецькій, Карпатській, Причорноморсько-Азовській нафтогазоносних провінціях. Уже понад 100 років ведеться видобуток нафти (Борислав) і 80 років – природного газу в Передкарпатті. Це призвело до сильної вичерпаності родовищ. Майже 80% видобутку нафтогазової сировини країни в даний час припадає на родовища Східної України.

Як ресурси низькосортного палива або сировини для виробництва нафтопродуктів можуть розглядатися величезні запаси менілітових горючих сланців, розташовані у Карпатах, а також горючі сланці Болтиського родовища на межі Черкаської та Кіровоградської областей. В Україні відомо понад 2500 родовищ торфу, що зосереджені переважно в Поліссі. Цей ресурс є сировиною для паливної промисловості.

Найбагатша Україна на рудні металеві корисні копалини, насамперед, руди чорних металів. На її території сконцентровано до 20% світових ресурсів марганцевих руд, найбільше яких видобувається в Нікопольському родовищі. У майбутньому зросте роль найбільшого у світі Велико-Токмацького родовища (Запорізька область). Запаси залізних руд становлять 12% від світових і зосереджені у більш ніж 80 родовищах, 60 з яких розташовано в Криворізькому басейні [4].

Україна має певні запаси руд кольорових металів. До найважливіших належать: поклади титану, алюмінієвої сировини, нікелю, ртуті. Знайдено і золото (Дніпропетровська, Житомирська, Черкаська, Луганська, Донецька, Закарпатська, Одеська області), мідь. Розвідані запаси руд кольорових металів не можуть забезпечити потреб економіки України. Територія держави в цілому багата на нерудні корисні копалини, представлені гірничохімічною, металургійною сировиною та будівельними матеріалами.

Гірнича хімія займається видобутком: самородної сірки (Прикарпаття), калійних солей (Івано-Франківська та Львівська області), кухонної солі (Донбас, Закарпаття), фосфоритів (Придніпров'я, Сумська та Харківська області).

Розвиток чорної металургії в країні потребує різноманітних нерудних матеріалів – флюсів, вогнетривких і формувальних глин, доломітів, кварцитів. Великі запаси флюсових вапняків розміщені в Донецькій області та Криму, а доломітів – у Донецькій, Дніпропетровській та Закарпатській областях. Основні запаси вогнетривких глин зосереджені у Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській та Черкаській областях, кварцитів – у Житомирській, Кіровоградській, Сумській та Донецькій областях. Особливо багато в Україні високоякісного каоліну. Значні запаси будівельних матеріалів, зокрема, вапняків, цементної сировини, крейди, облицювального каменю: гранітів, мармуру, базальту, лабрадоритів. У Волинській і Рівненській областях, Приазов'ї та Кривому Розі є запаси кольорового каміння: берилу, топазу, бурштину, аметисту, агату, яшми, гірського кришталю.

За своєю територією Україна є найбільшою країною Європи, а за якісним складом ґрунтів та біопродуктивністю угідь однією з найбагатших держав світу. Висока природна продуктивність визначає провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших видів ресурсів розвитку та найціннішої частини національного багатства.

На початок 2015 року земельний фонд України складав 60354,9 тис. га, з яких 70,8% становлять сільськогосподарські землі, головним чином сільськогосподарські угіддя, якими зайнято майже 70% території України (у тому числі: рілля – 53,9%, багаторічні насадження – 1,5%, сіножаті і пасовища – 13%). Лісами вкрито 17,6% загальної площі держави, під забудовами знаходяться 4,2%. Майже 4% території України вкрито водою, 1,6% зайнято болотами. Інші землі (яри, піски, зсуви, радіоактивно забруднені території тощо) займають 1,7% загальної площі України [5].

Таблиця 1.1 – Земельний фонд України станом на 1 січня 2015 року [5].

Види основних земельних угідь та економічної діяльності	Всього, тис. га	% до загальної площі України(території)
Сільськогосподарські землі	42731,5	70,8
у тому числі:		
сільськогосподарські угіддя	41511,7	68,8
з них:		
рілля	32531,1	53,9
перелоги	239,4	0,4
багаторічні насадження	892,9	1,5
сіножаті	2407,3	4,0
пасовища	5441	9,0
інші сільськогосподарські землі	1219,8	2,0
Ліси та інші лісовкриті площі	10630,3	17,6
у тому числі:		
вкриті лісовою рослинністю	9695,2	16,1
не вкриті лісовою рослинністю	217,3	0,4
інші лісові землі	313,5	0,5
чагарники	404,3	0,7
Забудовані землі	2550,4	4,2
у тому числі: під житловою забудовою	487,7	0,8
землі промисловості	224,1	0,4
землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами	156,3	0,3
землі комерційного та іншого призначення	54,9	0,1

Продовження табл.1.1

землі громадського призначення	281,7	0,5
землі змішаного використання	2,3	0,0
землі, які використовуються для транспорту та зв'язку	496,7	0,8
землі, які використовуються для технічної інфраструктури	74,4	0,1
землі, які використовуються для відрочинку та інші відкриті землі	745,3	1,2
Відкриті заболочені землі	982,6	1,6
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,9	0,0
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом (кам'янисті місця, піски, яри інші)	1015,8	1,7
Всього земель (суша)	57928,5	96,0
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2426,4	4,0
Разом (територія)	60354,9	100

Структура сільськогосподарських угідь значно впливає на регіональні особливості розміщення сировинної бази агропромислового комплексу. Саме тому вони викликають особливий інтерес.

Показник забезпеченості населення сільськогосподарськими угіддями вважають найбільш об'єктивним при економічних оцінках земельних ресурсів. В Україні він складає 0,8 га на одного жителя, з них 0,65 га становить рілля.

Сільськогосподарські угіддя сконцентровані на території нерівномірно. Їх площа зростає від 37% у гірсько-лісовому регіоні Карпат до 90% у степах.

На орні землі (ріллю) у структурі сільсько-господарських угідь припадає

близько 53,9%, що свідчить про високу розораність території України. За цим показником Україна займає перше місце в Європі. Проте особливе значення має продуктивність земель, яка залежить від природної родючості ґрунтів.

У структурі ґрунтового покриву України домінують різновиди чорноземів, поширені майже на 55% площ орних земель. 10% орних земель займають опідзолені й деградовані чорноземи, 9% – каштанові, 7% – підзолисті, 6,7% – сірі лісові, 2,5% – солонцюваті, 2% – лужні та ін. В Україні зосереджено 25% покритих чорноземом площ світу. Ґрунти з найбільшим вмістом гумусу зосереджені в Харківській області – 4,9% гумусу (191,1 т на 1 га), Кіровоградській та Дніпропетровській по 4,5% (по 175,5 т на 1 га) [6].

В останні десятиліття кліматичні умови все частіше оцінюються як природні ресурси, насамперед, – агрокліматичні. Температурний режим повітря і ґрунту в поєднанні з кількістю атмосферних опадів і запасами вологи в ґрунті формують агрокліматичні ресурси. Річні суми температур рівнинної частини країни з середньодобовими понад 10°C становлять 2100-3600°C і достатні для визрівання основних сільськогосподарських культур. Зволоження території зменшується з північного заходу на південний схід.

Особливості регіональної циркуляції атмосфери проявляються у збільшенні континентальності із заходу на схід. Різноманітність клімату також пов'язана з видами підстильної поверхні, що змінюється від рівнинної території до гірської (Українські Карпати, Кримські гори). Широтний хід метеорологічних величин порушують височини. Значна протяжність морської берегової лінії впливає на клімат прибережних районів. Середні температури повітря в межах України збільшуються від +6°C на півночі до +13°C на півдні. Найнижчі температури в Україні спостерігаються в січні-лютому і змінюються з півночі на південь і з північного заходу на південний схід. Середні січневі температури на сході України і в горах становлять -7°...-8°C. В Криму (рівнинна частина) січневі температури 0°C, а на Південному березі Криму +3°...+4°C. Середні температури липня в північній частині становлять +17°...+19°C, а на півдні України – +22°...+23°C. Коли до України приходить

спекотне повітря з південного заходу, температура підвищується до $+34^{\circ}\dots+36^{\circ}\text{C}$. В Криму літня температура підіймається до $+40^{\circ}\dots+41^{\circ}\text{C}$. Оподи розподіляються нерівномірно, їх річна кількість зменшується з заходу і північного заходу (550-650 мм/рік) на південь і південний схід (до 300-350 мм/рік). Максимум опадів припадає на Кримські гори (понад 1000 мм/рік) і Українські Карпати (понад 1500 мм/рік) [6].

На півночі в природній зоні Полісся в багатьох місцях ґрунти заболочені і потребують осушення. У зоні лісостепу коефіцієнт зволоження дорівнює 1, але у результаті неоднорідності рельєфу тут посилено розвивається водна ерозія ґрунтів, з якою теж необхідно боротися, щоб зберегти їх родючість. У зоні степу зволоження недостатнє, важливим є правильне зрошення ґрунтів, яке б не призводило до їх засолення.

Різко зменшують ефективність використання агрокліматичних ресурсів заморозки, ураганні вітри з грозами, суховії, град.

Таким чином, взявши за основу головні кліматичні показники, насамперед, зволоження та тривалість вегетаційного періоду, можна виділити на території України наступні агрокліматичні зони: українське Полісся, західний лісостеп, центральний і східний лісостеп, північний степ, Донецький кряж, південний степ, Карпатські та Кримські гори.

Водні ресурси виступають джерелом промислового і господарсько-питного водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку всього народного господарства та у життєдіяльності населення.

Водні ресурси України складаються з поверхневих та підземних вод. Поверхневі водні об'єкти вкривають 24,1 тис. км² або 4 % загальної території України. До таких об'єктів належать річки, озера, водосховища, ставки, канали тощо.

Найважливішими водними об'єктами є річки. В Україні налічується 63119 річок, у тому числі великих (площа водозбору більше ніж 50 тис. км²) – 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) – 87 і 63029 малих річок (менше ніж 2 тис. км²). До великих річок за довжиною в межах України належать Дніпро,

Південний Буг, Дністер, Сіверський Донець, Десна, Західний Буг, Тиса, Прип'ять, Дунай.

Більшість річок впадає в басейни Чорного та Азовського морів і лише 4,4 % – у басейн Балтійського моря. Найбільша кількість річок припадає на басейн Дніпра – 27,7 %, Дунаю – 26,3 %, Дністра – 23,7 % і Південного Бугу – 9,3 %.

Загальна довжина річок становить 206,4 тис. км, з них 90 % припадає на малі річки. Річок довжиною понад 10 км нараховується 3,3 тис.; загальна довжина їх 94,4 тис. км. Середня густота річкової мережі становить 0,34 км/км².

Середня щільність річкової мережі основних річкових басейнів становить (км/км²): Дніпро – 0,26, Дністер – 0,60, Південний Буг – 0,35, Сіверський Донець – 0,22, Вісла (в межах України) – 0,52, Дунай (в межах України) – 0,68. На річках Приазов'я вона дорівнює 0,36, Криму – 0,24, у межиріччях Дунай-Дністер – 0,17, Дністер-Південний Буг – 0,009.

Серед усіх рік України найбільшу водозбірну площу має Дніпро – 504 тис. кв. км. За цією характеристикою річка посідає третє місце в Європі. З усієї площі водозбору українська ділянка становить 292,7 тис. км², білоруська – 118,4, російська – 92,9 тис. км². Серед річок, що мають дуже велику площу водозбору, виділяється Дунай – 817 тис. км². Найбільша українська частина водозбору, зокрема – р.Тиси, має площу 12,8 тис. км². У свою чергу, із загальної площі водозбору Дністра (72,1 тис. км²) українська частина становить 52,7 тис. км², Сіверського Донця (98,9 тис. км²) – 54,5 тис. км².

Для забезпечення населення і галузей національної економіки необхідною кількістю води збудовано 1103 водосховищ загальним об'ємом понад 55 млрд. м³, близько 40 тис. ставків, сім великих каналів протяжністю 1021 кілометрів з пропускною здатністю 1 тис. м³ води за секунду, якими вода надходить у маловодні регіони.

Україна належить до найменш забезпечених власними водними ресурсами європейських держав. Основною їх складовою є річковий стік. В середній за водністю рік його загальний обсяг складає 87,1 куб. км.

Важливим показником природного забезпечення водними ресурсами є величина річкового стоку місцевого формування на 1 км² площі. Для областей, найбільш забезпечених водними ресурсами, цей показник становить 618–225 тис. м³ на рік (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська), а для найменш забезпечених водою він становить від 23 до 5 тис. м³ на рік (Миколаївська, Запорізька, Одеська, Херсонська). Водозабезпеченість 13 областей, які займають 60 % території країни, є нижчою за середній її рівень (86,8 тис. м³ на 1 км² площі) [6].

Внутрішні регіональні відмінності забезпеченості населення місцевими ресурсами річкового стоку в розрахунку на жителя характеризуються тим, що лише Закарпатська область належить до середньозабезпечених (6,35 тис. м³ на людину); низька вона в Івано-Франківській, Чернігівській, Житомирській, Волинській, Сумській та Рівненській областях (3,3-2,0 тис.м³); в інших областях – дуже низька і надзвичайно низька (1,93-0,13 тис.м³ на людину), (табл.1.2).

Таблиця 1.2 - Водозабезпеченість регіонів України [7].

Адміністратив на одиниця	Забезпеченість річковим стоком, тис. м ³							
	в середній за водністю рік				в маловодний рік (95 % забезпеченості)			
	на 1 кв. км		на 1 людину		на 1 кв.км		на 1 людину	
	місцевий	сумарний	місцевий	сумарний	місцевий	сумарний	місцевий	сумарний
Україна	86,8	144,3	1,14	1,9	49,2	92,6	0,65	1,22
АР Крим	33,7	33,7	0,39	0,39	15,92	15,92	0,19	0,19
Вінницька	93,2	415,1	1,51	6,7	43,8	224,9	0,71	3,63
Волинська	107,9	200,5	2,1	3,91	46,5.	94,6	0,91	1,84
Дніпропетровська	27,3	1661,4	0,26	15,88	4,38	1018,8	0,04	9,74
Донецька	38,5	166	0,23	0,99	9,05	64,2	0,05	0,38
Житомирська	105,4	124,1	2,46	2,9	35,1	42,8	0,82	1

Продовження табл.1.2

Закарпатська	618,7	1039,1	6,35	10,67	349,2	569,3	3,58	5,85
Запорізька	22,8	1948,5	0,34	29,43	4,78	1216,9	0,07	18,38
Івано- Франківська	330,2	676,3	3,33	6,81	156,1	343,2	1,57	3,46
Київська	70,6	1605,5	0,45	10,27	26,3	996,5	0,17	6,38
Кіровоградська	38,6	2040,6	0,94	49,7	10,97	1272,4	0,28	30,99
Луганська	54,7	190,6	0,64	2,22	16,9	74,9	0,2	0,87
Львівська	225,7	254,6	1,93	2,18	122	137,6	1,05	1,18
Миколаївська	23,2	162,6	0,48	3,38	6,5	69,5	0,14	1,45
Одеська	10,5	387,4	0,15	5,4	2,28	222,5	0,03	3,1
Полтавська	67,4	1788,2	1,3	34,61	26,4	1097,2	0,51	21,24
Рівненська	115,9	348,3	2,02	6,07	63,2	177,1	1,1	3,09
Сумська	102,9	243,3	2,11	4,98	48,3	113,9	0,99	2,33
Тернопільська	131,2	526,1	1,67	6,7	76,1	297,1	0,97	3,78
Харківська	52,9	108,6	0,6	1,24	22,6	47,8	0,28	0,54
Херсонська	4,91	1908,8	0,13	50	0,7	1122,8	0,02	29,41
Хмельницька	103,9	476,7	1,61	7,4	51,5	258,3	0,8	4,01
Черкаська	48,3	2267,9	0,79	36,89	19,6	1392,3	0,32	22,65
Чернівецька	151,8	1246,9	1,36	11,17	60,5	691,4	0,54	6,19
Чернігівська	108,2	927	3,14	26,93	61,1	608,8	1,78	17,68

Запаси більш чистих, порівняно з поверхневими, підземних вод перевищують 20 км³ і знаходяться, в основному, на півночі і заході. Глибина залягання їх коливається від 100 м на півночі до 600 м на півдні України.

Серед підземних вод особливо важливу роль відіграють мінеральні, які зосереджені у 84 родовищах, з них 35 експлуатуються.

У гірських регіонах України є термальні води, які залягають на глибині понад 500 м і ще недостатньо вивчені.

Альтернативним джерелом водних ресурсів є моря, бо їх води вимагають опріснення. Найбільше господарське значення Чорного і Азовського морів, довжина берегової смуги яких становить майже 2 тис. км, полягає в тому, що вони є основою для розвитку морського транспорту, рибальства, відпочинку і

лікування людей.

Значні водні ресурси зосереджені в озерах України, що розташовані по всій її території. За наближеною оцінкою, об'єм води в прісних озерах досягає 2,3 куб. км, в солоних озерах і лиманах – 8,6 куб. км [6]. Найбільше з прісних – Світязь, солоних – Сасик, Ялпуг. Ресурси прісних озерних вод становлять 2,3 км³, солоних – 8,6 км³. У болотах зосереджено близько 30 куб. км води, що належить до категорії зв'язаних вікових запасів. Ставки становлять найчисленнішу групу (близько 28 тис., об'ємом більше 3 км³) штучних водойм, які здавна споруджувалися на малих річках, у балках та ярах.

Україна, займаючи менше 6% площі Європи, володіє приблизно 35% її біорізноманіття, причиною чого є розташування території України на перехресті багатьох природних зон, шляхів міграції представників рослинного і тваринного світу. На порівняно невеликій території утворились чотири природні зони: широколистяно лісова, лісостепова, степова і присередземноморська. Особливістю України є також існування потужної водної екосистеми Дніпра та значної кількості ландшафтів.

Багатство біорізноманіття в Україні збільшується у такій послідовності: луки, болота, плавні, степи та ліси. Зважаючи на значну загальну площу земель сільськогосподарського призначення, значна частина біорізноманіття залишається асоційованою із антропогенно-зміненими екосистемами, але змінюється на краще практично через постійне збільшення сумарної площі заповідників та буферних зон.

Біологічні ресурси розглядаються як сукупність рослинного і тваринного світу. Ліси становлять основу рослинних ресурсів. Україна належить до малолісних і лісодефіцитних країн.

Ліси України за своїм призначенням і розташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі та інші функції, і забезпечують потреби суспільства в лісових ресурсах.

Загальна площа лісового фонду України становить – 10,4 млн. га, із яких вкритих лісовою рослинністю – 9,6 млн. га. Лісистість території країни

становить 15,9 %. За 50 років площа лісів зросла на 21 %, а запас деревини майже у три рази [8].

Ліси на території України розташовані дуже нерівномірно. Найбільші лісові масиви сконцентровані в Поліссі (Житомирська, Рівненська, Київська, Чернігівська, Волинська області) та Українських Карпатах (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька області). Вкрай недостатня площа лісових угідь в Миколаївській, Запорізькій, Херсонській, Дніпропетровській, Одеській, Кіровоградській, Донецькій та Полтавській областях (рис.1.1).

Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності й не досягає оптимального рівня, за якого ліси найпозитивніше впливають на клімат, ґрунти, водні ресурси, пом'якшують наслідки ерозійних процесів, а також забезпечується одержання більшої кількості деревини.

Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн. куб. м. Загальна середня зміна запасу сягає 35 млн. куб. м. Середня щорічна зміна запасу на 1 га у лісах Держлісагенства дорівнює 4 куб. м і коливається від 5 куб. м в Карпатах до 2,5 куб. м у Степовій зоні [8]. Відбувається поступове збільшення запасу, що підтверджує значний економічний і природоохоронний потенціал лісів України (рис. 1.2).

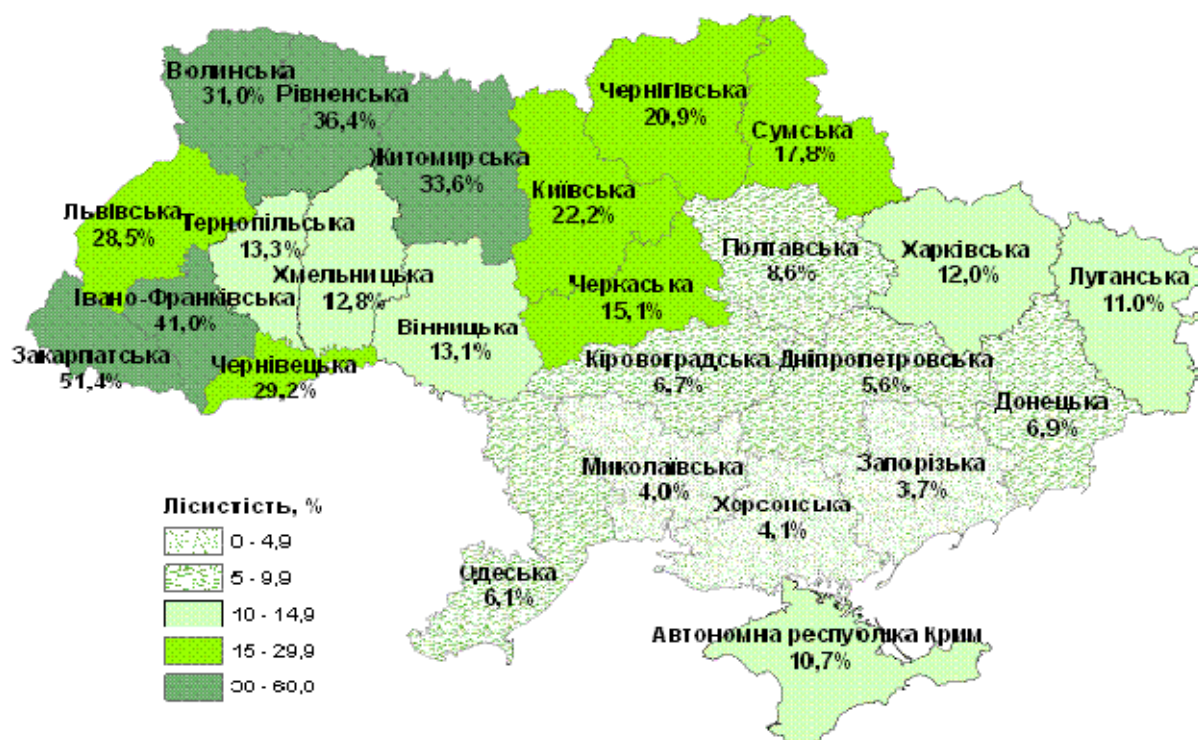

Рисунок 1.1 - Лісистість адміністративних областей (2011 р.) [8].

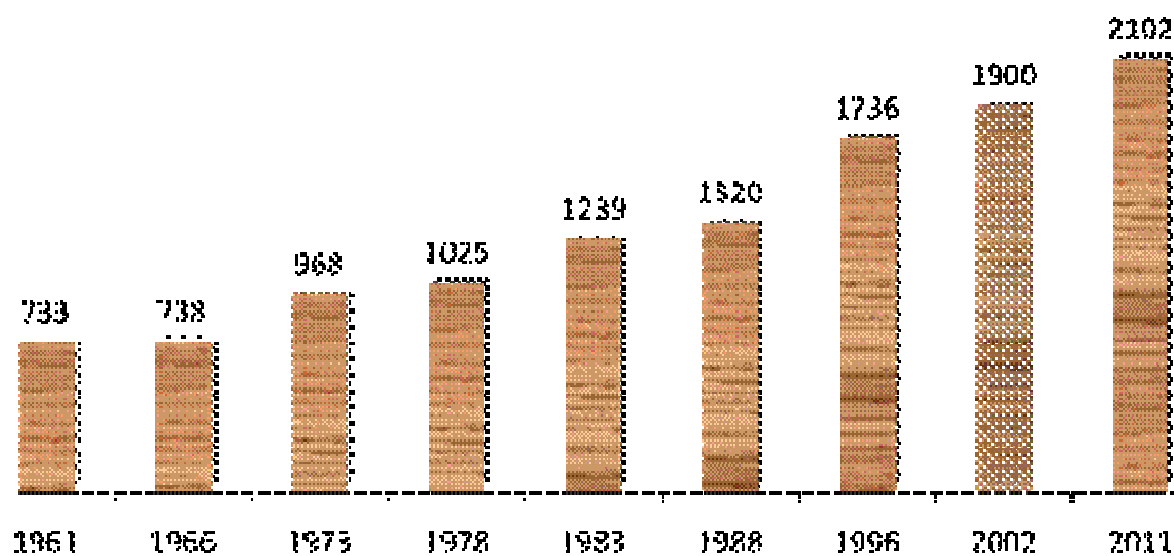

Рисунок 1.2 - Динаміка запасу деревини в лісах України, млн. м³ [8].

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна, дуб, бук, ялина, береза, вільха, ясен, граб, ялиця (рис. 1.3).

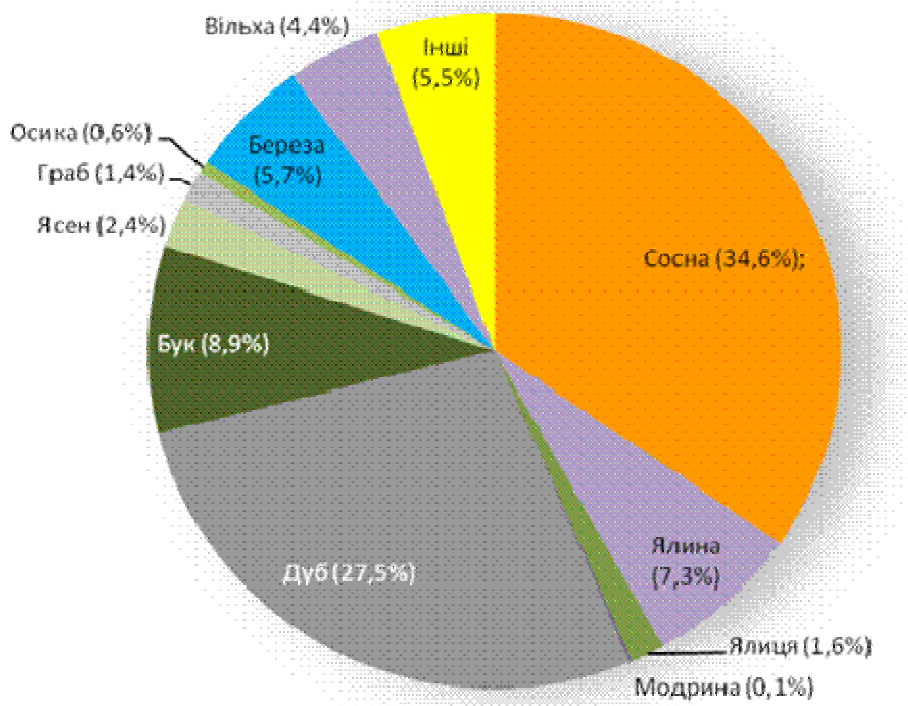

Рисунок 1.3 - Розподіл площі лісів України за переважаючими деревними породами [8].

Українська земля щедро обдарована природою. Майже 25 тис. видів вищих і нижчих рослин вплелися в різнобарвний вінок флори України. Тут і праліси Полісся й зелених Карпат, діброви Поділля і представники Кримських субтропіків, різнотравні килими Дніпровських луків та рукотворних ландшафтів.

Географічне положення України, її рельєф і природні умови зумовили формування на її території різноманітної рослинності. Рослинність України зазнала істотних змін від господарської діяльності людини і потребує відновлення і охорони.

Перші квіткові рослини на території України з'явилися у крейдяний період (130-140 млн. років тому). Рослини, що збереглися з минулих геологічних часів, свідчать, що суходіл країни ще 280 тис. років тому, був укритий вічнозеленою субтропічною і тропічною рослинністю, яка зникла під час останнього зледеніння.

Степова рослинність в первісному вигляді до цього часу збереглася тільки на схилах балок, у передгір'ях Криму, на піщаних косах Азово-

чорноморського узбережжя, островах. Ділянки цілинних степів охороняються заповідниками. У поширенні степової рослинності простежується певна закономірність: в Лісостеповій зоні на безлісих територіях у минулому розвивались лучні степи на глибоких чорноземах. У типовій степовій зоні на півночі була поширена різнотравна типчаково-ковилова рослинність на звичайних чорноземах південних і темно-каштанових ґрунтах, вздовж Азово-Чорноморського узбережжя — полинно-злакова рослинність, на каштанових солонцюватих ґрунтах.

Різнотравно-типчаково-ковилові степи мають густий трав'яний покрив, що складається з ковили, тонконога, стоколосу, вики конюшної, горицвіту весняного, молочаю степового, шавлії, астрагалу. В минулому ці трави займали простори Причорноморської низовини. У трав'яному покриві типчаково-ковилових степів переважають посухостійкі злаки: типчак, ковила українська, келерія, з різнотравних — нарцис, ферула, будяк, пижма. У травостоях переважають посухостійкі дернинні злаки: полини, керлик та інші.

Невеликими ділянками в Кримських горах трапляються напівсаванні степи. В цих степах до злаків домішуються субтропічні види, поширені також люцерна, пирій повзучий, горошок та інші.

Луки залежно від умов розміщення поділяються на заплави, суходільні, низинні і гірські.

На заплавних луках поширені зарості лози, трави з вівсяниці, мітлиці, келерії, а також конюшина, жлвтець, щавель, деревій.

На суходільних луках ростуть мітлиця, пахучий колосок, костриця, кульбаба, волошки. Низинні луки приурочені до знижень на вододілах, терасах, дашках. В їхньому трав'яному покриві переважають вісяниця червона, тимофіївка лучна, осока звичайна, конюшина лучна і біла. Гірські луки поширені в українських Карпатах. У травостої гірських лук поширені вівсяниця, білоус, конюшина, лядвинець.

Значні розміри рівнинної частини України, наявність Українських Карпат і Кримських гір, Чорного й Азовського морів, озер, водосховищ, річок

зумовили багатство і різноманітність фауни. Це підтверджується наявністю на території України більше 100 видів ссавців, близько 360 видів птахів і 200 видів риб, 21 виду плазунів, 17 видів земноводних, 20 видів ракоподібних, 25 тис. видів комах та ін.

У тваринному світі відбувалася природна еволюція, істотних змін він зазнав у процесі господарської діяльності. Наприкінці палеогенового періоду водилися свиноподібні тварини, безрогі носороги, із птахів — баклани, мартини, сови; у річках — крокодили, у морях — хижозубі кити. Наприкінці неогенового періоду сформувалася гіпаріонова фауна з трипалими конями-гіпаріонами, жирафами, мавпами-макаками, шаблезубими тиграми, дикобразами. Антропогенове зледеніння зумовило значні зміни видового складу тварин: вимерли гіпаріони, жирафи, мавпи, безрогі носороги, страуси, птахи марабу та ін. Гіпаріонову фауну з часом змінила мамонтова фауна, у складі якої були мамонт, шерстистий носоріг, печерний ведмідь, печерний лев, гієна, олень північний і велетенський та ін.

Починаючи із середини голоцену кліматичні умови змінилися, стали подібними до сучасних, що призвело до збідніння мамонтової фауни. Цьому сприяли також розвиток землеробства, полювання. З'явилися нові види: дикі коні — тарпани, бики — тури, сайгаки, леви, гієни, дикі осли — кулани. Однак великі зміни у тваринному світі сталися в II тис. н. е., спричинені зростанням кількості населення, розорюванням земель. Вже у XVI ст. зникли кулани, у XVII ст. — зубри і тури. У XIX ст. у зоні мішаних лісів не стало росомач, білок летючих; у лісостеповій і степовій зонах — диких коней, сайгаків та ін.

Фауністичні комплекси на рівнинній частині території України мають зональне поширення, вони характерні для Українських Карпат і Кримських гір, лиманно-дельтових комплексів, акваторій Чорного й Азовського морів.

Тваринний світ зони мішаних лісів пов'язаний з лісовими і лучно-болотними біотопами. У лісах водяться лось, олень благородний, козуля, зустрічаються бурий ведмідь, рись, куниця лісова, борсук, дикий кабан, звичайними є вовки, лисиці, ласка, горностаї, тхір, кіт лісовий та ін. Поширені

їжак європейський, кріт європейський, бурозубки, кутора; з рукокрилих зустрічаються нічниця, вухань звичайний (гладконосі кажани). З гризунів водяться білка звичайна, бобр річковий, сліпак подільський, домова і лісова миші, полівка.

Для орнітофауни характерні лелека чорний, тетеруки, глухарі, рябчики, дрозди, дятел чорний, сорокопуд, граки, зозулі, солов'ї, синиці та ін.; на водоймах — качки, кулики. Плазуни представлені гадюкою звичайною, веретільницею, вужем звичайним, ящіркою прудкою; земноводні — тритонами, ропухами, жабами. Комашиний світ репрезентують жалячі кровососні й паразитичні (гедзі, комарі), шкідники лісу: шовкопряд сосновий і непарний, короїди, вусачі. В іхтіофауні наявні щука, карась, лящ, чехонь, річковий вугор та ін.

Тваринний світ широколистянолісової і лісостепової зон поєднує мішанолісові, широколистянолісові й північностепові види. Ряд видів характерний для власне степових ландшафтів. Так, у лісових хащах водяться козуля, дикий кабан, борсук, білка, соні. У степах водяться ховрахи європейський і крапчастий, сліпак звичайний, хом'як звичайний, кутора мала та ін. В орнітофауні помітні куріпка сіра, гуска сіра, перепілка, іволга, степовий журавель, зяблик, горлиця, дятел строкатий, лелека білий, лісовий жайворонок та ін.

Для тваринного світу степової зони характерні ховрах крапчастий, полівка степова, хом'ячок сірий, тхір степовий, куниця кам'яна та ін. На південному сході степової зони водяться бабак, тхір-перев'язка, їжак вухатий, заєць земляний, вовки, лисиці та ін. В орнітофауні помітні жайворонки степовий і польовий, орел степовий, боривітер, лебідь-шипун та ін. Звичайними є жаба, ропуха, з плазунів — ящірка прудка і зелена, вуж водяний, полоз жовточеревий, змія ескулапова, гадюка степова, полоз. Безхребетні представлені кліщами, павуками, бабками, кониками, богомолем звичайним, термітами, клопами, жуками довгоносіками, москітами та ін.

Різноманітний тваринний світ Азово-Чорноморського узбережжя, де південностепові біотопи переважають з біотопами піщаних кіс, лиманів, прибережних акваторій. З численної орнітофауни тут наявні мартини, норці, чаплі, качки, пліски, бугай. У лиманно-гірлових комплексах водяться лебідь-шипун, гуси, чайки, баклани, кулики. У заповідниках мешкають олень плямистий і звичайний, ондатра, фазан та ін.

В Українських Карпатах водяться олень благородний, лось, козуля, ведмідь бурий, рись, дикий кіт, видра, горностай, кіт лісовий, кутора, куниця лісова і кам'яна, полівка снігова, бурозубка альпійська. Багата орнітофауна: тут гніздяться глухар, тетерук, сапсан, шуліка рудий, беркут, сова сіра, пліска гірська, пугач, а на вершинах — щеврик гірський, тинівка альпійська. Амфібії представлені саламандрою, тритонами (звичайний, карпатський, гребінчастий), жабами (земляна, озерна, ставкова, трав'яна) та ін. З рептилій водяться веретільниця, ящірки, вуж водяний, змія ескулапова, гадюка звичайна. У водоймах зустрічаються форель струмкова і райдужна, харіус європейський, умбра європейська та ін. Серед безхребетних є скорпіони, кліщі, павуки, тля та ін.

У тваринному світі Кримських гір представлені олень благородний, козуля, муфлон європейський, куниця кам'яна, кабан європейський. У пташиному зібранні багато мартинів морських, водяться гриф гірський, сип білоголовий, голуб сизий та ін. Серед плазунів наявні гекон кримський, полоз леопардовий, ящірки кримська і скельна, черепаха болотна, жовтопуз. У комашиному зібранні багато середземноморських видів (восковик східний, богомол кримський та ін.), комах-ендемів.

Багатий тваринний світ морських акваторій і водойм України. У Чорному морі водяться дельфіни: звичайний (білобочка), афаліна, морська свиня. Останній заходить в Азовське море. У світі риб Чорного й Азовського морів багато спільних видів завдяки їх міграції через Керченську протоку. Специфічні для Азовського моря бичок, оселедець керченський, камбала, хамса, тюлька та

ін. У Чорному морі водяться осетер, білуха, севрюга, ставрида, скумбрія, кефаль, лосось чорноморський, коник морський та ін.

У річках України водяться верховодка, стерлядь, лосось, щука, лин, в'язь, судак, лящ, сом, окунь, сазан, карась, тараня, рибець та ін. У водосховищах — амур білий, товстолобик, сазан, лящ, судак та інші [6].

Україна володіє унікальними рекреаційними ресурсами, під якими розуміють сукупність компонентів природного середовища та антропогенної діяльності, які завдяки унікальності, історичній та художній цінності, естетичній привабливості і лікувально-оздоровчим властивостям можуть бути використані для організації різних видів і форм рекреації та туризму.

Сприятливі кліматичні умови для сезонних видів відпочинку зберігаються в Україні протягом 10-11 місяців, що дозволяє говорити про можливість практично цілорічного функціонування рекреаційних закладів. Найбільш сприятливі кліматичні умови в гірських районах України: Карпатах та Кримських горах. При чому в Карпатах найбільш доцільно розвивати зимовий відпочинок, в горах Криму – літній, в Закарпатській області – круглорічний.

Загальна площа потенційних територій для використання у рекреаційній діяльності (без радіаційно забруднених) становить 12,8% території України, сконцентровані ці території переважно у Причорноморському, Карпатському, Подільському, Поліському та інших регіонах країни.

У структурі зазначених земельних угідь виділяються наступні території, що потребують створення особливого режиму охорони та забезпечення цільового функціонального використання:

- землі оздоровчого призначення з природними лікувальними властивостями, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей;

- землі рекреаційного призначення (земельні ділянки закладів організованого відпочинку та туризму; території масового короткочасного

відпочинку населення у приміських зелених зонах; земельні ділянки дачних поселень та садівничих товариств тощо);

– землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення (території національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, дендрологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва тощо, які використовуються для різних видів туризму та рекреації);

– землі історико-культурного призначення (території розташування понад 140 тисяч пам'яток історії, археології, архітектури, етнографії тощо та їх комплексів (ансамблів), 64 історико-культурних заповідників, музеїв просто неба, меморіальних музеїв-садиб тощо).

Загалом площа земель організацій, підприємств і установ оздоровчого, рекреаційного, природоохоронного та історико-культурного призначення (понад 9,9 тис. од.) становить 493,3 тис. га (0,8% загальної площі країни). За період з 2006 року зазначений показник збільшився на 73,1 тис. га, головним чином за рахунок змін у структурі землекористування Рівненської (42,4 тис. га), Запорізької (10,6), Чернігівської (8,7) та Волинської (6,0 тис. га) областей [6].

Практично всю територію України можна вважати важливим санаторно-курортним районом. Вона поділяється на чотири рекреаційні регіони: Азово-Чорноморський, Дніпровсько-Дністровський, Карпатський, Кримський.

Азово-Чорноморський рекреаційний регіон, в який входять Донецька, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області. Регіон багатий лікувальними грязями.

Дніпровсько-Дністровський рекреаційний регіон: Вінницька, Волинська, Житомирська, Дніпропетровська, Донецька, Київська, Кіровоградська, Луганська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області. Регіон славиться мінеральними і радоновими водами.

Карпатський рекреаційний регіон включає Закарпатську, Івано-Франківську, Львівську, Чернівецьку області. У ньому виявлено близько 800

джерел мінеральної води, половина яких знаходиться в Закарпатті. Регіон має найгустішу річкову мережу в країні: 8729 річок. У ньому багато історико-культурних пам'яток. Регіон розташований на перехресті шляхів, що з'єднують Західну і Східну Європу.

Кримський рекреаційний регіон є унікальним центром, який об'єднує багаті природно-рекреаційні, історико-культурні та спортивно-оздоровчі ресурси. У їх числі - Чорне та Азовське моря, лікувальні грязі, термальні та мінеральні води бальнеологічних курортів, численні пам'ятники, що належать різним епохам і культурам, створені різними народами.

Україна має все необхідне для розвитку подорожей і оздоровлення, історико-культурні, матеріальні та людські ресурси. Туристично-рекреаційний потенціал створює можливості для всебічного задоволення пізнавальних, оздоровчо-спортивних і духовних потреб вітчизняних та іноземних туристів.

Важливою складовою рекреаційних ресурсів є водні ресурси, до яких належать моря, озера, водосховища, річки, придатні для організації відпочинку та оздоровлення. Найважливішими з них є Азовське і Чорне море.

Україна має потужні бальнеологічні запаси – одні з найбільших та найрізноманітніших в Європі. Серед них найбільш цінними є розвідані 157 родовищ (225 ділянок) підземних мінеральних лікувальних та лікувально-столових вод, 12 – лікувальних грязей різних типів, 3 – лікувальної ропи [6].

З території морських берегів загальною довжиною 2470 км (без врахування берегів Дніпро-Бузького та Дністровського лиманів та Сивашу) близько 1160 км (47%) являють собою природні пляжі різної ширини та складу ґрунтів.

Важливою складовою рекреації, оздоровлення та лікування є лісові ресурси. Прекрасним місцем для відпочинку в будь-який час року є ліс. Активний відпочинок, особливо в лісових умовах, сприяє відновленню фізичних і творчих сил.

Для туризму значну цінність мають ландшафти, які відзначаються оздоровчими або пізнавальними особливостями, включаючи рельєф, мальовничі пейзажі, печери.

Особливе значення для рекреації має природно-заповідний фонд країни. До складу природно-заповідного фонду України входять понад 8 тисяч об'єктів загальною площею 3,3 мільйонів га, або 6,05% національної території. Це, зокрема, 19 природних та 4 біосферних заповідника, 40 національних природних парків, 45 регіональних ландшафтних парків, 3078 пам'яток природи, 2729 заказників, 616 ботанічних садів, зоологічних парків, дендропарків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 793 заповідних урочища [9]. Всі вони мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загальнооекологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

2 ЕКОЛОГІЧНИЙ СТАН ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш "дешевим" способом - без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля.

Ці та інші чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва.

Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України. Тривалість життя в Україні становить у середньому близько 66 років (у Швеції - 80, у Польщі - 74) [10].

Винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Головними причинами, що призвели до загрожуючого стану довкілля, є:

- застаріла технологія виробництва та обладнання, висока енергомісткість та матеріаломісткість, що перевищують у два - три рази відповідні показники розвинутих країн;
- високий рівень концентрації промислових об'єктів;
- несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв;
- відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів;
- відсутність належного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем;
- відсутність належного контролю за охороною довкілля;
- відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;
- недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства;
- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку;
- недотримання природоохоронного законодавства.

2.1 Атмосферне повітря

Одним із найважливіших життєзабезпечуючих природних ресурсів є атмосферне повітря. У процесі еволюції як рослинний і тваринний світ, так і людина адаптувалися до складу і фізичних властивостей атмосфери. Однак, сучасний її склад утворився не лише в результаті розвитку ландшафтів, фотосинтетичної діяльності рослин і функціонування океанів. На ньому позначився техногенез, що викликає зміни клімату і тим самим зміни екологічних умов біосфери.

Згідно з прийнятим в 1992 р. Законом України "Про охорону атмосферного повітря" під забрудненням атмосферного повітря розуміють зміну його складу і властивостей у результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, які можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища [11].

Антропогенне і техногенне навантаження на атмосферне повітря в Україні у кілька разів перевищує відповідні показники у розвинутих країнах світу.

Основними промисловими забруднювачами атмосферного повітря є підприємства переробної і добувної промисловості та підприємства електро- і теплоенергетики. Викиди забруднюючих речовин автомобільним транспортом у великих містах країни досягають близько 70 - 90% загального антропогенного навантаження на повітряний простір [12].

В Україні щорічно в повітряний басейн потрапляє біля 7 млн т різноманітних речовин, кожна з яких небезпечна для людей та живих організмів і завдає шкоди матеріальним цінностям (будівлі, споруди, дорожні покриття тощо) та наносить великі економічні збитки.

Причинами, що зумовлюють незадовільний стан якості атмосферного повітря в населених пунктах країни є недотримання підприємствами режиму експлуатації пилогазоочисного обладнання, нездійснення заходів із зниження обсягу викидів забруднюючих речовин до встановлених нормативів, низькі темпи впровадження новітніх технологій та значне збільшення кількості транспортних засобів, зокрема тих, що вичерпали строк придатності.

Забруднення атмосфери призводить до руйнування будівель і споруд, що є наслідком дії абразивів (тобто твердих частинок) та корозії. Але найбільш негативно забруднення впливає на живі організми, які уражаються як прямо, так і опосередковано, наприклад, коли забруднювальні речовини попадають в організми тварин і людей з рослинами. У забруднених районах різко

підвищується ймовірність різних захворювань (найчастіше верхніх дихальних шляхів).

Вуглекислий газ (CO_2), метан (CH_4), закис азоту (N_2O) та озон (O_3) є парниковими газами прямої дії, оскільки вони безпосередньо викликають парниковий ефект. Хоча ці гази постійно виробляються в атмосфері природним чином, збільшення їх концентрації останнім часом є значною мірою наслідком людської діяльності (спалювання викопних видів органічного палива підприємствами енергетики, металургійними заводами, автомобільними двигунами, зменшенням площ лісів, виснаження гумусового шару і деградації ґрунтів). Таке зростання концентрації парникових газів вплинуло на атмосферний баланс та в майбутньому може суттєво змінити клімат усєї планети. Підвищення середньорічної температури спричинить зміни таких найважливіших кліматичних параметрів, як кількість опадів, хмарний покрив, океанічні течії, розміри полярних крижаних шапок. Внутрішні райони континентів стануть сухішими, а узбережжя - вологішими, зима буде коротшою й теплішою, а літо - тривалішим і спекотнішим.

В Україні в умовах нестабільної економіки та загостреної екологічної ситуації зміна клімату може мати серйозні наслідки. Зростання промислового виробництва відбувається переважно на старій технічній і технологічній базі внаслідок залучення у виробничий процес потужностей, що раніше простоювали (відновлювальне зростання).

Результати наукових досліджень, проведених в останні роки, свідчать про те, що зміна клімату в Україні помітно впливає на сільське та лісове господарство, водні та прибережні ресурси. Висока вірогідність суттєвої зміни врожайності сільськогосподарських культур. У процесі потепління клімату на території України, ймовірно, буде проходити трансформація типів лісу, його видового складу, продуктивності та стабільності [12].

Розташований в атмосфері на висоті 20-35 км озоновий шар є природним захисним бар'єром від проникнення на поверхню Землі жорсткого ультрафіолетового випромінювання Сонця. Внаслідок руйнування озонового

шару утворюються «озонові діри» з вмістом озону на 40-50% менше, і це призводить до раку шкіри і катаракти [12]. Існують різні причини цього явища: руйнування озонового шару оксидами нітрогену, що надходять із двигунів надзвукових транспортних літаків і ракет; особливості циркуляції атмосфери - повітряні потоки з нижніх шарів атмосфери під час руху вгору розштовхують озон; руйнування озону в атмосфері сполуками хлорфторвуглеводнями. Тому охорона і збереження атмосферного повітря ведеться на світовому рівні.

Отже, головними екологічними проблемами стану атмосферного повітря та його використання є: забруднення повітряного простору і випадіння кислотних опадів; зміна клімату; утворення озонових дір.

2.2 Водні ресурси

Одне з перших місць серед екологічних проблем не тільки України, але і світу, посідає проблема якості поверхневих та підземних водних об'єктів. Якість води більшості з поверхневих водних об'єктів за станом хімічного і бактеріального забруднення класифікується як забруднена і брудна (IV – V клас якості). За запасами води, доступними для використання, Україна належить до слабозабезпечених країн.

Моніторинг якості води поверхневих водойм свідчить про те, що незважаючи на значний спад промислового виробництва за останні роки та зменшення, у зв'язку з цим, скиду у водойми стічних вод, в країні має місце тенденція до погіршення екологічного стану водойм I та II категорії як за санітарно-хімічними, так і за санітарно-мікробіологічними показниками.

Основними причинами нераціонального використання водних ресурсів є: недостатній рівень державної політики щодо збереження та раціонального використання водних ресурсів, високий ступінь зносу водогінних та каналізаційних мереж, який в середньому по Україні сягає більше 60 % (при цьому, темпи оновлення цих мереж не відповідають темпам їх зносу).

В регіональному розрізі найбільші обсяги споживання води спостерігається в промислових регіонах, а саме в Донецькій, Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Київській, Запорізькій областях та Автономній Республіці Крим. Тоді як забезпеченість водними ресурсами знижується з заходу на схід країни. Регіональний розподіл споживання води пояснюється тим, що найбільша частка загального об'єму використання водних ресурсів припадає на промисловість.

До основних забруднюючих речовин належать нафтопродукти, феноли, азот амонійний та нітратний, важкі метали (переважно сполуки міді та кисню) тощо.

Основними причинами забруднення поверхневих вод України є [13]:

- скид неочищених та недостатньо очищених комунально–побутових і промислових стічних вод безпосередньо у водні об'єкти та через систему міської каналізації;
- надходження до водних об'єктів забруднюючих речовин у процесі поверхневого стоку води з забудованих територій та сільськогосподарських угідь;
- ерозія ґрунтів на водозабірній площі.

Якісний стан підземних вод внаслідок господарської діяльності також постійно погіршується. На нього, насамперед, впливають регіональні, локальні та лінійні джерела надходження компонентів забруднення. Серед регіональних джерел найбільш впливовими є хімізація сільського господарства та окремі види господарської діяльності. Негативний вплив джерел забруднення пов'язаний з існуванням на території України близько 3 тис. фільтруючих накопичувачів стічних вод, невпорядкованих звалищ промислових та побутових відходів, а також з широким використанням мінеральних добрив та пестицидів.

Системний аналіз сучасного екологічного стану басейнів річок України та організації управління охороною і використанням водних ресурсів дає змогу окреслити коло найбільш актуальних проблем, які потребують розв'язання, а

сааме [12]:

- надмірне антропогенне навантаження на водні об'єкти внаслідок екстенсивного способу ведення водного господарства призвело до кризового зменшення самовідтворюючих можливостей річок та виснаження водноресурсного потенціалу;

- стала тенденція до значного забруднення водних об'єктів внаслідок неупорядкованого відведення стічних вод від населених пунктів, господарських об'єктів і сільськогосподарських угідь;

- широкомасштабне радіаційне забруднення басейнів багатьох річок внаслідок катастрофи на Чорнобильській АЕС;

- погіршення якості питної води внаслідок незадовільного екологічного стану джерел питного водопостачання;

- недосконалість економічного механізму водокористування і реалізації водоохоронних заходів;

- недостатня ефективність існуючої системи управління охороною та використанням водних ресурсів внаслідок недосконалості нормативно-правової бази і організаційної структури управління;

- відсутність автоматизованої постійно діючої системи моніторингу екологічного стану водних басейнів акваторії Чорного та Азовського морів, якості питної води і стічних вод у системах водопостачання і водовідведення населених пунктів і господарських об'єктів.

2.3 Земельні ресурси

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Стан земельних ресурсів України близький до критичного. За період проведення земельної реформи значна кількість проблем у сфері земельних відносин не лише не розв'язана, а й загострилася.

Територія України характеризується надзвичайно високим показником сільськогосподарської освоєності (71,7%), що значно перевищує екологічно обґрунтовані межі. Навіть із зниженням за останні роки цей показник значно перевищує аналогічний показник більшості країн світу.

Порівняно з європейськими країнами, орні землі яких займають 30-32% загальної площі суходолу, розораність українських земель сягає 53,9% за рахунок скорочення площ лісів, сіножатей і пасовищ, внаслідок чого змінюється мікроклімат, рівень залягання ґрунтових вод, активізуються процеси аридизації і опустелювання земель, розвивається водна і вітрова ерозія, що зумовлює падіння родючості ґрунтів, деградацію та зниження продуктивності агроecosystem та унеможлиблює їх сталий розвиток, з яким пов'язане не тільки екологічна, але й продовольча безпека країни [6].

Наявний високий ступінь антропогенного навантаження на земельні ресурси: (5 балів) мають забудовані землі, промисловості, транспорту; значний ступінь (4 бали) мають – рілля, багаторічні насадження; середній ступінь антропогенного навантаження (3 бали) мають природні кормові угіддя (сінокоси, пасовища), залужені балки; незначний (2 бали) – лісосмуги, чагарники, ліси, болота, під водою; низький ступінь (1 бал) – мають мікрозаповідники.

Так в цілому по країні антропогенне навантаження складає більше 3,24 бали і характеризується значним ступенем. Таким чином, Україна, на жаль, не задовольняє еколого-економічні вимоги щодо загального стану. Екологічний стан землекористування в країні наблизився до небезпечної межі, за якою можуть настати непоправні екологічні процеси.

До основних антропогенних чинників впливу на земельні ресурси відносяться сільськогосподарська освоєність, особливо розораність земель, ерозійні та інші де градаційні процеси, забрудненість ґрунтів тощо.

Таблиця 2.1 - Характеристика екологічного стану землекористування в розрізі регіонів України [7].

№ п/п	Регіон	Розораність с.-г. угідь, %	Коеф. екологічної стабільності землекористування	Екологічна стабільність	Коеф. антропогенної навантаженості
1	АР Крим	48,7	0,39	Стабільно нестійка	3,40
2	Вінницька	65,1	0,33	Стабільно нестійка	3,61
3	Волинська	33,4	0,59	Середньо стабільна	3,00
4	Дніпропетровська	66,6	0,28	Нестабільна	3,71
5	Донецька	62,3	0,29	Нестабільна	3,70
6	Житомирська	37,1	0,50	Середньо стабільна	3,03
7	Закарпатська	15,7	0,74	Стабільна	2,68
8	Запорізька	70,0	0,28	Нестабільна	3,71
9	Івано-Франківська	28,2	0,60	Середньо стабільна	2,91
10	Київська	48,2	0,47	Стабільно нестійка	3,33
11	Кіровоградська	71,7	0,29	Нестабільна	3,72
12	Луганська	48,0	0,36	Стабільно нестійка	3,40
13	Львівська	36,4	0,55	Середньо стабільна	3,15

Продовження табл. 2.1

14	Миколаївська	69,1	0,28	Нестабільна	3,70
15	Одеська	62,3	0,33	Нестабільна	3,60
16	Полтавська	61,6	0,35	Стабільно нестійка	3,56
17	Рівненська	32,8	0,59	Середньо стабільна	2,93
18	Сумська	51,5	0,40	Стабільно нестійка	3,40
19	Тернопільська	61,8	0,35	Стабільно нестійка	3,58
20	Харківська	61,4	0,34	Стабільно нестійка	3,57
21	Херсонська	62,4	0,34	Стабільно нестійка	3,48
22	Хмельницька	60,7	0,35	Стабільно нестійка	3,56
23	Черкаська	60,8	0,38	Стабільно нестійка	3,49
24	Чернівецька	40,9	0,54	Середньо стабільна	3,22
25	Чернігівська	44,3	0,47	Стабільно нестійка	3,24
	Україна	53,9	0,41	Стабільно нестійка	3,42

Високий ступінь освоєння земель сільським господарством і пов'язана з цим інтенсивна хімізація, що характерна для країн Європи, не сприяють відновлювальним ґрунтовим процесам. Причому Україна, згідно наявної інформації, має чи не найвищий рівень розораності земель (53,9%) серед країн

Західної Європи, що перевищує всі розумні межі. Земельний фонд складається із земель, що мають різноманітне функціональне використання, якісний стан та правовий статус. Власне сільськогосподарська освоєність України в 2012 р. складала 70,8%, частка ріллі в загальній площі сільськогосподарських угідь сягала 78,3% [6].

У межах регіонів сільськогосподарська освоєність коливається від 36 % у Закарпатській області до 88 % у Запорізькій області. Відповідно розораність коливається від 16 % у Закарпатській області до 75 % у Запорізькій області, а частка ріллі у загальній площі сільськогосподарських угідь сягає від 44 % до 85 % [6]. Отже, суттєвих змін у сільськогосподарській освоєності, зменшенні розораності не відбулося.

Довготривале екологічно незбалансоване використання земельних ресурсів, незавершеність формування земельних відносин та екологічно незбалансоване ведення землеробства призвели в останні десятиріччя до різкого зростання темпів погіршення екологічного стану ґрунтів, а саме: втрати гумусу і поживних елементів; розвитку ерозійних процесів; зміни кислотно-лужних умов; фізичної деградації ґрунтів; засолення та осолонцювання ґрунтів; забруднення ґрунтів здебільшого пов'язаного з атмосферними викидами промислових підприємств і автотранспортних засобів, із порушеннями правил видобування, транспортування й переробки корисних копалин, внесення і зберігання агрохімікатів та пестицидів, з утилізацією стічних вод та їхніх осадів, побутових і промислових відходів, тощо.

Для екологічної оптимізації землекористування України як за цільовим призначенням, так і за типами землекористування необхідно вдосконалювати систему управління земельними ресурсами як на загальнодержавному (міжгалузевому) та регіональному (територіальному), так і на місцевому рівнях. Однак, ураховуючи велику питому вагу розораності сільськогосподарського землекористування та стан антропогенного навантаження, особливо в промислових регіонах, саме в них земельним ресурсам необхідно приділяти найбільше уваги з погляду екологізації.

2.4 Надра

Сьогодні темпи та обсяги відтворення власної мінерально-сировинної бази не відповідають потребам країни, оскільки через складний стан економіки держави значно скорочені обсяги геолого-зйомочних, пошукових і розвідувальних робіт.

Аналіз стану МСБ та прогнозні оцінки вказують, що у недалекому майбутньому ситуація може ще більше ускладнитися. Якщо вже сьогодні не вжити дієвих заходів, то нестача окремих видів власної сировини прогресуватиме, внаслідок чого значно знизиться рівень національної безпеки.

Сьогодні немає чіткого механізму управління і належного державного нагляду за використанням і охороною надр, що призводить до безгосподарного ставлення гірничодобувних підприємств до мінеральної сировини та зростання необґрунтованих її втрат.

Через недосконалі технології видобування та переробки мінеральної сировини, незадовільне вирішення питань комплексного освоєння родовищ у надрах залишаються і втрачаються [6]:

- до 70 відсотків розвіданих запасів нафти;
- до 50 відсотків солей;
- до 28 відсотків вугілля;
- до 25 відсотків металів.

Нерозв'язаною є проблема геологічного вивчення і використання техногенних родовищ корисних копалин - відвалів видобутку і відходів збагачення та переробки мінеральної сировини, які містять цінні корисні копалини і мають промислове значення. Вже сьогодні в Україні обсяги цих відходів перевищують 25 млрд. тонн, займаючи площу понад 150 тис. гектарів. З кожним роком їх кількість збільшується [6]. Таким чином, в Україні утворено сотні великих, середніх та малих техногенних родовищ різних корисних копалин, придатних для промислового освоєння.

В той же час мінерально-сировинний комплекс України, створений на основі МСБ, є основою ефективного функціонування і розвитку видобувних та переробних галузей національної економіки. З огляду на це, основним стратегічним спрямуванням підприємств геологічної галузі сьогодні є формування гармонійної, всебічно розвиненої МСБ України, подолання гіпертрофії одних та розвиток і вдосконалення інших її складників.

На даний час в Україні у значних обсягах видобуваються кам'яне вугілля, товарні залізні та марганцеві руди, уран, титан, цирконій, каолін, бром, нерудна металургійна сировина (кварцити, флюсові вапняки і доломіти), хімічна сировина (кам'яна сіль), облицювальний камінь (граніт, габро, лабрадорити тощо), скляний пісок тощо. Із надр держави вилучається вуглеводнева сировина, торф, цементна сировина, тугоплавкі та вогнетривкі глини, сировина для виробництва будматеріалів, йод, бром, різноманітні мінеральні води, дорогоцінне та коштовне каміння, п'єзокварц тощо. У відносно незначних обсягах видобуваються нікелеві руди, скандій, гафній, бурштин, цеоліти тощо. З різним рівнем детальності досліджені родовища нетрадиційних для України корисних копалин хрому, свинцю, цинку, міді, молібдену, берилію, літію, танталу, ніобію, рідкісних земель, плавикового шпату, апатиту, горючих сланців, бішофіту тощо.

Із надр вилучаються підземні води господарсько-питного призначення, за рахунок яких вирішується проблема водопостачання більшості крупних населених пунктів України, а також мінеральні води і лікувальні грязі, які є основою для розвитку оздоровчих курортних закладів нашої держави.

Актуальним є пріоритетний розвиток нових енергетичних технологій, які базуються на значних запасах в Україні кам'яного і бурого вугілля, багатих органікою сланців, торфу тощо та використанні нетрадиційних і альтернативних джерел енергії, за умов диверсифікації джерел імпортованої частини паливно-енергетичних ресурсів, недостатньої для задоволення решти її власних потреб.

Виходячи з достатніх власних видів палива та наявних екологічних проблем, необхідно орієнтуватись на такі нові енергетичні технології, які передбачають попередню газифікацію високозольного вугілля (сланців, тощо) замість спалювання на електростанціях пиловидного пального з одночасним одержанням безцементних будівельних матеріалів та вилученням цінних супутніх компонентів. Перегляд існуючих уявлень на цінність родовищ і переведення їх в категорію комплексних з повною утилізацією відходів і створенням переробних підприємств з замкненим циклом дасть можливість розширення сфери використання таких технологій для заміни циклу одержання металу в чорній металургії, одержання плавлених фосфатів для сільського господарства, вилучення металів з поліметалевих руд тощо. В основу зазначених напрямків використання нових технологій покладено єдиний принцип одержання відновлювальних газів в присутності відновника в конвеєрних випалювальних машинах, призначених для одержання випалених катунів.

В сучасних умовах темпи і масштаби відтворення власної МСБ не задовольняють потреби держави. Через нестачу коштів обсяги геологорозвідувальних робіт скоротились. Тому, починаючи з 1994 року, приріст розвіданих запасів більшості найважливіших корисних копалин не компенсує їх видобуток.

За останні 5-10 років підтверджено реальні можливості щодо подальшого приросту запасів вуглеводнів, відкриття і розвідки родовищ нових для України корисних копалин золота, хрому, міді, свинцю, цинку, молібдену, рідкісних та рідкісноземельних елементів, літію, ніобію, танталу, фосфоритів, флюориту, каменесамоцвітної сировини та деяких інших, на які є значний попит у зв'язку з необхідністю створення умов для збільшення експортного потенціалу держави.

Розвиток наукоємних технологій визначає сталу світову тенденцію до збільшення споживання рідкісних металів. Україна має можливість створити потужні виробництва цього профілю.

Важливе значення також має комплексне геологічне вивчення території України (враховуючи і акваторію української частини Чорного і Азовського морів) та природних і антропогенних змін геологічного середовища у режимі моніторингу.

Прогнозні оцінки забезпеченості традиційними видами мінерально-сировинних ресурсів як в Україні загалом, так і в регіональному плані свідчать, що вони, як правило, відповідають нормативному рівню чи перевищують його. Виходячи з абсолютних показників, стан ресурсної бази можна характеризувати як задовільний. Однак у зв'язку з відпрацьованістю кращої частини запасів і відсутністю адекватного (рівноцінного) їх приросту, простежується тенденція до зниження якості мінерально-сировинної бази.

Недоліками вітчизняної мінерально-сировинної бази є обмеженість ресурсів видобувних вуглеводнів – нафти та природного газу, а також відсутність (за окремими винятками) кольорових і рідкісних металів, найважливіших агроруд та деяких інших корисних копалин. У зв'язку з цим виникає потреба імпорту таких видів сировини і металів, як боксити, магнезит, плавиківий шпат, мідь, свинець, цинк, олово, нікель, хром, молібден, вольфрам, рідкісні землі.

Проблемним питанням мінерально-сировинної бази є те, що в багатьох випадках враховані державним балансом родовища не відповідають економічним умовам ринку. Актуальним залишається питання переоцінок їх наявного фонду. Поклади залізних, марганцевих, а також уранових руд, що є головними та традиційними для України, належать до порівняно низькоякісних, а поклади вугілля характеризуються більш складними гірничо-геологічними умовами розробки, ніж у сусідніх Польщі та Росії.

2.5 Рослинний світ

Рослини є головною ланкою в біосфері Землі, оскільки лише вони здатні утворювати органічні речовини з неорганічних за допомогою енергії сонячного

випромінювання, збагачуючи при цьому атмосферу киснем. Результатом автотрофної діяльності рослинного покриву є 150 млрд. т органічної речовини щорічно.

Сучасний екологічний стан рослинного світу зумовлюється як рівнем та інтенсивністю антропогенного впливу на них, так і зростаючим техногенним навантаженням, що порушує природну стійкість і середовище. До антропогенних факторів, які негативно впливають на рослини, перш за все відносяться: забруднення атмосфери, поверхневих і ґрунтових вод, ґрунту промисловими та автотранспортними викидами, господарські заходи та рекреаційне навантаження, яке збільшується з кожним роком.

Природна рослинність України досить багата і налічує близько 27000 видів [6]. Природний рослинний покрив зберігся лише на третині території України. Господарська діяльність людини призвела до значного забруднення довкілля шкідливими для всього живого речовинами, часткового, а в деяких місцях – повного знищення лісів, степів, водойм, заплавлених лук, окремі популяції тварин втратили свої оселища.

Тривале безконтрольне використання природних ресурсів багатьох цінних рослин, інтенсифікація господарського використання територій з наявністю лікарських рослин, несприятлива екологічна ситуація в зоні з високим ресурсним потенціалом після аварії на Чорнобильській АЕС спричинили кризовий стан ресурсів більшості дикорослих лікарських рослин.

Негативними сторонами господарської діяльності, що призводять до розвитку хвороб, є порослеве відновлення, монокультури, невідповідність створення лісових культур ґрунтово-кліматичним умовам, випас худоби, механічні пошкодження та застосування пестицидів і інших хімічних речовин.

Сучасна діяльність людини в багатьох випадках сприяє активному занесенню, натуралізації та поширенню чужорідних рослин, у результаті чого адвентивна фракція флори України постійно доповнюється новими видами та займає більш як 14 % спонтанної флори, що становить понад 800 видів, з яких 85 є рослинами з високою інвазійною спроможністю. Адвентивні види

виявляються у всіх типах екотопів, а найбільше в урбанофлорах, техногенних екотопах, що не мають природних аналогів, в агросфері, меншою мірою – у межах об'єктів природно-заповідного фонду.

Найбільша кількість адвентивних рослин-кенофітів (у процентному співвідношенні) нараховується в рівнинних лісових районах, найменше – в Криму. Ступінь натуралізації адвентивних видів вищий у західних, особливо, лісових районах, на Лівобережжі, переважно у східних районах знижується, а в Криму помітно падає; в такому ж напрямку звужуються і амплітуда екотопів, до яких вони приурочені. Однак наймасовіше поширення адвентивних видів, які знаходяться у стані експансії, спостерігається в степових і південно-лісостепових районах. Яскравими прикладами цього є активне вторгнення в агроценози, природні та напівприродні угруповання *Ambrosia artemisiifolia* L., *Asclepias syriaca* L., *Impatiens glandulifera* Royle, *Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch., *Xanthium albinum* (Widder) H. Scholz, *Solidago canadensis* L., *Heracleum sosnowskyi* Manden., видів роду *Cuscuta* L. та багатьох інших інвазійних рослин, які, окрім негативного впливу на антропогенні та природні екотопи, інколи також становлять загрозу для здоров'я людини.

Також одним із основних джерел поповнення адвентивної фракції є інтенсивна та мало контрольована інтродукція, впливає на флору України на видовому та генетичному рівнях. Найбільш активними ергазіофітами (втікачами з культури) на цей час є *Impatiens balsamina* L., *Ipomoea purpurea* (L.) Roth, *Thladiantha dubia* Bunge, *Vitis vinifera* L., культивовані види роду *Solanum* L. та *Setaria* P. Beauv. та ін.

Боротьба з біоінвазіями є складною комплексною проблемою, ефективно вирішення якої неможливо здійснити без контролюючого втручання держави.

Сучасний екологічний стан лісів зумовлюється як рівнем та інтенсивністю антропогенного впливу, так і зростаючим техногенним навантаженням, що порушує природну стійкість і середовищно-формуючі функції лісових екосистем. Лише за останнє десятиріччя в Україні загинуло від промислових викидів 2,5 тис. гектарів лісових насаджень, радіаційного

забруднення через аварію на Чорнобильській АЕС зазнали 3,5 млн. гектарів лісів, що потребує обмеження лісокористування, удосконалення системи протипожежної безпеки лісів. В середньому щороку виникає 3500 лісових пожеж на площі 4000 гектарів [13].

2.6 Тваринний світ

Тваринний світ відноситься до відновлюваних природних ресурсів. Однак, для збереження його здатності до відновлення потрібні конкретні, не порушені людиною природні умови, де відновні процеси відбуваються з певною швидкістю.

Кліматична, геологічна та біотопічна різноманітність території України обумовлюють видове багатство тваринного світу. На її території, включаючи акваторії Чорного і Азовського морів, живуть представники близько 44,8 тис. видів тварин. Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє приблизно 35-40% її біорізноманіття, завдяки розташуванню її території на перехресті багатьох природних зон, шляхів міграції представників тваринного і рослинного світу [12]. Таким чином, це покладає на країну високу відповідальність за збереження біорізноманіття. Водночас фауна є природним капіталом України, а, отже, рівень її збереження визначатиме в майбутньому долю держави.

Розподіл тварин по території країни нерівномірний. Тільки найбільш пластичні, невибагливі види можуть існувати у всіх природно-кліматичних зонах України, знаходячи для себе необхідне середовище перебування. Значна кількість видів пристосована до життя лише в певних умовах того чи іншого ландшафту. Географічні фактори (клімат, рельєф тощо), що формують сучасне середовище, є основними причинами, які визначають поширення тварин.

Найбільш негативний вплив на всі групи тварин спричиняє порушення та деградація місць їх перебування. Цей фактор загрожує майже третині загальної кількості всіх рідкісних і зникаючих їх видів. До нього відносяться

інтенсифікація ведення сільського господарства, знищення лісів, будівництво меліоративних споруд та осушувальна меліорація, випалювання рослинності та лісові пожежі, розширення забудови, природні явища.

Людська діяльність завдає значної загрози мігруючим птахам. Велике значення мають місця зупинок між місцями гніздування та зимування, зникнення яких у результаті людської діяльності не дає птахам можливості харчування під час перельоту. Знищення заболочених територій у результаті використання їх для потреб сільського господарства залишається найважливішою причиною загибелі птахів під час міграції. Полювання уздовж маршрутів міграції в деяких випадках завдає дуже великих збитків популяціям птахів. Охорона міграційних птахів ускладнена через те, що міграційні маршрути перетинають кордони різних країн і таким чином вимагають міжнародної співпраці.

До проблем раціонального використання тваринного світу також відносяться забруднення атмосферного повітря і водойм відходами промислового виробництва та стічними водами комунальних і промислових підприємств. Екологічним лихом для водної фауни стає забруднення морських екосистем нафтою і нафтопродуктами.

Важливою складовою біоресурсів є запаси риби та інших водних тварин. Протягом останніх років спостерігається тенденція до зниження загального вилову риби на більшості водойм.

Основними факторами, що стримують розвиток рибного господарства і негативно позначаються на процесах відтворення запасів риби та інших водних живих ресурсів є: перевиллов риби (вона виловлюється в більшій кількості, ніж відтворюється); забруднення водойм, що викликає зміну кисневого режиму живлення, отруєння та загибель риби; негативний вплив гідротехнічних споруд, який виявляється у зміні режиму стоку річок, розподілі біогенних речовин, у перекритті шляхів до місць нересту прохідних риб; обміління річок; погіршення умов життя риб; зниження рівня та підвищення засоленості води у внутрішніх морях та інші.

Соціальна небезпека браконьєрства дуже велика: воно завдає шкоди охороні природи і ресурсам промислових тварин, підриває процеси їх відтворення, знижує економічний потенціал мисливського і рибного господарств.

З огляду на значення тваринного світу для людини, особливої актуальності в сучасних екологічних умовах набувають питання його охорони, відтворення та раціонального використання. З цією метою в Україні розробляються системи організаційно- господарських, біологічних, культурно-виховних та інших заходів. Велике значення в зазначеній системі заходів має природоохоронне законодавство.

3 ШЛЯХИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Природно-ресурсний потенціал - це частина соціально-економічного потенціалу, так само як природні ресурси - частина національного багатства.

Від збереження природних багатств і раціонального їх використання залежить не тільки подальший розвиток світової економіки, але і саме життя всього людства.

Україна має багатий природно-ресурсний потенціал. Але запаси природних ресурсів виснажені, причинами цього, перш за все, є їх нераціональне використання і в ряді випадків варварське до них відношення. Тому важливим завданням є збереження природно-ресурсного потенціалу.

Ресурсозбереження — це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів.

Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології; широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини; стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивація відпрацьованих кар'єрів; ефективне регулювання лісокористування, підтримання продуктивності лісів, активне лісовідновлення; збереження рекреаційних ресурсів при розміщенні нових промислових об'єктів.

В цілому комплексний розвиток усіх напрямів ресурсозбереження дасть змогу сформувати нову ідеологію господарювання, що базується на економному використанні наявної ресурсної бази, оптимальному співвідношенні первинних і вторинних ресурсів та маловідходному виробничому циклі.

3.1 Водні ресурси

Нагальним питанням сучасності є збереження та раціональне використання водних ресурсів, що відіграють вагомую роль у розвитку економіки та у життєдіяльності населення. Для України це питання є надзвичайно актуальним з огляду на недостатній рівень забезпеченості водними ресурсами та загострення проблем водокористування, пов'язаних з надмірним забрудненням промислового та комунально-побутового характеру водних об'єктів, високим рівнем зношеності основних фондів водозабезпечуючого і водоохоронного призначення, низькою продуктивністю очисних споруд, порушенням самовідновлюваної та самоочисної здатності водних систем.

Активне використання водних ресурсів зумовлює необхідність встановлення гідрологічних, соціальних, економічних та екологічних взаємозв'язків в басейнах річок. Ці взаємні залежності вимагають інтегрованих підходів до розвитку та державного управління водними ресурсами. Україна здійснює процес реформування системи державного управління водними ресурсами, метою якого є досягнення відповідності цієї системи розробкам, виконаним у Європейському Союзі.

У сучасних умовах розвитку суспільства все більшого значення набуває комплексне використання ресурсів, що базується на принципах інтегрованого управління водними ресурсами. Інтегрований підхід до управління водними ресурсами дозволяє збалансовано управляти та розвивати водні ресурси, враховуючи соціальні, економічні та природоохоронні інтереси. При цьому розглядаються різноманітні, інколи конкуруючі групи і галузі економіки, що використовують і можуть забруднювати воду. Як визначає Водна Рамкова Директива ЄС, «інтегроване управління водними ресурсами» – це процес, що сприяє скоординованому розвитку та управлінню водними, земельними і пов'язаними з ними ресурсами, для підвищення результативності економічного

і соціального добробуту на принципи справедливості без компромісу для сталого розвитку важливих екосистем [14].

В узагальненому вигляді принципи інтегрованого управління водними ресурсами в басейні річки полягають у наступному:

- управління водними ресурсами здійснюється в межах гідрографічних кордонів, відповідно до морфології конкретного річкового басейну;

- управління передбачає врахування і використання всіх видів водних ресурсів (поверхневих, підземних і поворотних вод), беручи до уваги кліматичні особливості регіонів;

- громадська участь не тільки в управлінні, а й у фінансуванні, підтримці, плануванні та розвитку водогосподарської інфраструктури;

- інформаційне забезпечення, відкритість і прозорість системи управління водними ресурсами; – економічна і фінансова стабільність управління.

За допомогою інтегрованого підходу координується управління водними ресурсами в різних секторах економіки або зацікавленими групами в різних масштабах – від місцевого до міждержавного рівня. Він вимагає включення в процеси розробки національної політики та законодавчої бази, створення більш досконалої системи управління та більш ефективної інституційної та регулюючої структури, необхідної для розробки більш справедливих та стійких рішень. Набір інструментів, таких як соціальна та екологічна оцінки, економічні показники та системи моніторингу, збору та обміну інформацією, підтримують цей процес.

Інтегроване управління означає, що всі види водокористування розглядаються разом і взаємозалежні. Тому ІУВР являє собою систематичний процес сталого розвитку, розподілу та моніторингу водних ресурсів у контексті соціальних, економічних та екологічних цілей. Упровадження ІУВР зажадає проведення реформ на всіх етапах планування та управління водними ресурсами, складання загального плану дій з методами проведення перетворень. Упровадження стратегії в життя вимагає реформ водного

законодавства та водогосподарських організацій. Це ймовірно буде тривалий процес з поетапними змінами. Важливо виділити головні напрями державної політики в галузі використання та охорони вод в Україні:

1) ефективна реалізація екологічного законодавства України з метою раціонального використання та охорони вод, збереження водного фонду України;

2) поєднання державної водної політики з іншими напрямками державної політики, насамперед, у сфері довкілля; максимальне узгодження водно-екологічних та соціальних інтересів;

3) поєднання раціонального використання і охорони водних об'єктів, що потребують особливої охорони;

4) пріоритетність питного водопостачання і водоохоронних заходів;

5) реалізація міжнародних договорів з метою належного правового режиму транскордонних водних об'єктів;

6) орієнтування на європейські стандарти кількісного і якісного стану вод;

7) забезпечення реалізації функцій управління використанням та охороною вод, формування в населення екологічного світогляду.

Для вирішення існуючих в Україні проблем щодо використання та охорони вод при формуванні ефективних правових, економічних та організаційних передумов раціонального водокористування необхідне удосконалення існуючого законодавства з врахуванням світового досвіду.

Україна здійснює процес реформування системи управління водними ресурсами, метою якого є досягнення відповідності цієї системи розробкам, здійсненим в Європейському Союзі, зокрема в рамках Водної Рамкової Директиви [14]. Хоча у Водному кодексі України (ст. 13) декларується, що «державне управління в галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів здійснюється за басейновим принципом», в сучасних умовах управління водогосподарським комплексом в басейнах річок характеризується наявністю складної системи галузевих, відомчих і місцевих функцій та

структур державного управління, що мають переважно галузеву і адміністративно-територіальну (а не басейнову) орієнтацію, неефективний і незбалансований механізм регулювання водних відносин [15].

Створені перші басейнові управління водних ресурсів (Дніпровське, Сіверсько-Донецьке, Південно-Бузьке) не займалися питаннями управління річковими басейнами в тому розумінні, як це визначено ВРД ЄС [14], оскільки головну увагу вони приділяли питанням використання води, розвитку інфраструктури і моніторингу (кількісного та якісного) водних ресурсів в місцях забору та скиду води.

Певні кроки щодо подолання даної ситуації було здійснено впродовж останніх десяти років. Зокрема, в Законі України «Про Занальнодержавну програму розвитку водного господарства» [16] підкреслювалася необхідність створення системи управління водними ресурсами та його планування за річковими басейнами та було передбачено створення організацій з управління річковими басейнами. Прийняття Закону «Про державну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [17] свідчило про те, що Україна взяла на себе зобов'язання слідувати принципам, викладеним у Водній Рамковій Директиві [14].

У водному законодавстві України визначено лише принципи, у відповідності з якими має здійснюватися управління водними ресурсами в контексті басейнів річок, але в ньому не вказано способи реалізації такого управління. Тому, для забезпечення роботи басейнових управлінь стосовно питань, пов'язаних з розробкою планів управління басейнами було створено басейнові ради. До складу цих рад входять представники обласних рад та адміністрацій, представники відповідних державних органів на обласному рівні, представники водокористувачів, громадських організацій та наукових установ [18].

У Законі України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [10] зазначається, що «система державного управління в галузі охорони вод потребує невідкладного

реформування у напрямі переходу до інтегрованого управління водними ресурсами».

Серед основних завдань щодо поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки населення передбачається «реформування системи державного управління в галузі охорони та раціонального використання вод шляхом впровадження інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом» [19].

У відповідності зі Стратегією Кабінет Міністрів України своїм Розпорядженням затвердив «Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 – 2015 рр.» [20], в якому передбачається розроблення та затвердження планів управління басейнами річок Тиси і Дунаю, а також проведення наукових досліджень з метою підготовки планів управління басейнами річок Дністра, Прута і Сірету, Південного та Західного Бугу, Сіверського Донця.

Важливим кроком у розвитку законодавчої бази стосовно управління водними ресурсами в Україні стало прийняття Закону України «Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 р.» [21], якою передбачається, серед іншого, впровадження системи інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом, розроблення та виконання планів управління басейнами річок, застосування економічної моделі цільового фінансування заходів у басейнах річок, утворення басейнових рад річок, а також підвищення ролі існуючих та утворення нових басейнових управлінь водних ресурсів. Розробка та впровадження положень інтегрованого принципу управління дозволить удосконалити законодавство України та привести його до вимог Європейського Союзу, забезпечить підвищення ефективності державного управління використання водних ресурсів, а саме:

– запроваджується гідрографічне і водогосподарське районування території України для розробки планів управління річкових басейнів;

– вводиться поняття «План управління річковим басейном» як стратегічний плануючий документ для впровадження програми заходів, що створюють підґрунтя для інтегрованого, екологічно і економічно обґрунтованого та сталого управління водними ресурсами в межах річкового басейну на довгостроковий період;

– вводиться поняття басейнових рад як консультативно-дорадчих органів у межах території річкового басейну, створених для вирішення питань з використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів та визначається процедура їх створення.

Реалізація положень законопроекту сприятиме реалізації державної водної політики щодо подальшого збереження і відтворення водних ресурсів, впровадження інтегрованого управління водними ресурсами, адаптації водного законодавства до законодавства ЄС, визначення шляхів розбудови та удосконалення водогосподарського комплексу України.

Стратегічна мета реформування управління водним господарством полягає у забезпеченні басейнової збалансованості розвитку водного господарства, охорони вод і відновлення водних ресурсів на основі узгодженості правових засад і управлінських дій суб'єктів водокористування за басейновим принципом. Для впровадження цих принципів потрібно:

– на законодавчому рівні розробити і затвердити організаційну структуру та функціональну схему впровадження басейнового принципу управління;

– розробити і затвердити відповідні нормативно-правові акти, що забезпечують реалізацію басейнового принципу управління водним господарством, охороною вод і відновленням водних ресурсів, захистом від шкідливої дії вод;

– створити комплексну басейнову геоінформаційну систему з банком кадастрової інформації про водний фонд, водні ресурси, про структуру земельних угідь і меліоративних земель, про територіально-галузеву структуру водогосподарського комплексу та використання водних ресурсів;

– розробити методичну базу водогосподарської та екологічної інвестиційної діяльності та функціонування управлінської інфраструктури в басейнах основних річок.

Удосконалення нормативно-правової бази, розробка підзаконних актів і нормативів дозволить створити умови на державному рівні для розвитку і впровадження інтегрованого принципу управління, при цьому важливо передбачити юридичну відповідальність за порушення водного законодавства України. При цьому юридична відповідальність за порушення законодавства про охорону довкілля є комплексним міжгалузевим інститутом екологічного права України, яка настає за вчинення екологічного порушення, яке може стосуватись як довкілля загалом, так і окремого природного об'єкта, зокрема водного.

Отже, для України питання збереження та використання водних ресурсів є надзвичайно актуальним, бо сучасні водоресурсні проблеми набули загальнодержавного значення і значною мірою трансформовані у загрози національної безпеки в екологічній сфері.

3.2 Біорізноманіття

Протягом останніх років спостерігається збільшення кількості видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України [22], зростають показники регіональної охорони видів та угруповань. Основну загрозу біорізноманітності становлять діяльність людини та знищення природного середовища існування флори і фауни. Спостерігається катастрофічне зменшення площ територій водно-болотних угідь, степових екосистем, природних лісів. Стан довкілля погіршується внаслідок розорювання земель, антропогенного забруднення територій та акваторій, осушення або обводнення територій, промислового, житлового та дачного будівництва тощо. Поширення неаборигенних видів у природних екосистемах викликає значний дисбаланс у

біоценозах. Управління збереженням біорізноманіття прісноводних та морських екосистем розвивається не так швидко, як для екосистем суші, що негативно впливає на обсяг рибних запасів та оселищ водних живих ресурсів.

Наростають інерційні процеси, які загрожують біогеоценотичному покриву. Йдеться про мільярди тон відходів, які закопуються чи затоплюються, розсіюються в довкіллі і забруднюють його, захоронення хімічних боєприпасів та ядерних відходів, в надрах чи на дні рік, озер, морів, про шуми, електромагнітні випромінювання, вібрації, світлове забруднення, просторову експансію. Загрози, викликані цими процесами, пов'язані із зміною мутагенного фону і формуванням вторинних геохімічних провінцій, наведеною сейсмікою тощо. Ці негативні тенденції створюють серйозні загрози для біо- і екосистем, а також для життя і здоров'я людини.

Додаткові загрози пов'язані із впровадженням новітніх технологій, в тому числі нанотехнологій, з розвитком енергетики з відновлюваних джерел, транспортної інфраструктури, поширенням адвентивних видів тощо. Біорізноманіття відіграє значну роль у економічному та соціальному розвитку держави. Та, на жаль, сьогодні ми втрачаємо це багатство.

Україна є Стороною великої кількості багатосторонніх угод, які стосуються збереження та збалансованого використання біорізноманіття. Серед них: Конвенція про охорону біологічного різноманіття і Картахенський протокол про біобезпеку до неї, Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин, Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення та угоди до неї, Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів, Всеєвропейська стратегія збереження біо- та ландшафтного різноманіття [23-28] та інші.

Для забезпечення виконання положень цих угод Україною розроблено ряд нормативно-правових актів, які регулюють біорізноманіття, зокрема, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1], «Про екологічну мережу»[29], «Про Загальнодержавну програму формування

національної екологічної мережі на 2000-2015 роки» [30], «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року» [10], «Про тваринний світ» [31], «Про рослинний світ» [32], розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки» [33], Червона та Зелена книги України [22, 34].

Біорізноманіття відіграє значну роль у економічному та соціальному розвитку держави. Та, нажаль, сьогодні ми втрачаємо це багатство.

В зв'язку з цим в Україні постійно здійснюються заходи, спрямовані на поліпшення стану біорізноманіття, та удосконалюється законодавча база в галузі охорони, збереження та сталого використання біорізноманіття. Розвинутим є законодавство про екомережу України, охорону рослинного і тваринного світу.

Стратегією державної екологічної політики на період до 2020 року [10] визначено основні завдання в рамках 7 цілей. Біорізноманіттю присвячена Ціль 5. Припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі. З метою реалізації Стратегії розпорядженням КМУ від 25 травня 2011 р. № 577-р затверджено Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011 - 2015 роки [21].

У рамках Цілі 5. Стратегії і Національним планом дій [10,21] передбачено виконання заходів, серед яких можна виділити:

- проведення наукових досліджень з підготовки описів, схем і концепцій створення Дністровського, Південноукраїнського, Сіверсько-Донецького, Бузького, Галицько-Слобожанського екокоридорів;
- визначення територій, на яких планується створення до 2020 року репрезентативних і поєднаних між собою природоохоронних територій, площею не менш, як 17 % суходолу і внутрішніх вод та 10 % прибережних і морських територій;
- створення нових, розширення існуючих територій та об'єктів ПЗФ, розташованих на суходолі і в морській акваторії;

- проведення інформаційно-просвітницьких заходів, спрямованих на підтримку населенням створення і розширення територій та об'єктів ПЗФ;
- доведення площі національної екомережі до 41 % загальної території країни;
- затвердження зведеної схеми формування екологічної мережі.

З метою виконання завдань Стратегії в Україні здійснюється наступна діяльність:

1. Постійно проводиться робота щодо резервування особливо цінних природних комплексів та об'єктів для подальшого створення територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення.
2. Визначаються місця зростання та проживання рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, регіонально рідкісних видів, пріоритетні водно-болотні угіддя міжнародного значення, обстежуються території з метою визначення ключових елементів екомережі.
3. У 2010-2012 роках визначено більше 150 об'єктів, які отримали статус об'єктів-кандидатів Смарагдової мережі Європи, наразі ще підготовлено матеріали щодо 20 нових потенційних об'єктів Смарагдової мережі Європи. Як наслідок, спостерігається позитивна динаміка збільшення заповідників та національних природних парків.
4. Проведено паспортизацію субпопуляцій зубра і розроблено план розселення його в Україні на основі оцінки сучасного стану, кормової бази та оптимальної чисельності субпопуляцій; розроблені та впроваджені заходи, в т.ч. інформаційно-просвітницькі, щодо збереження зубра.
5. Проведено визначення та картування важливих екокоридорів, які є шляхами міграції бурого ведмедя, індивідуальних ділянок його перебування та бар'єр, розроблена електронна база даних, розроблені та впроваджені заходи щодо збереження ведмедя, в т.ч. інформаційно-просвітницькі.
6. Останніми роками зростає частка лісництв, що впорядковуються у сталий спосіб. Наприклад, зросла чисельність мисливських видів тварин завдяки сталому веденню мисливського господарства у деяких областях. Збільшується

площа сертифікованих лісів (нині вона становить 1,209 млн. га або 12% площі лісових земель України).

7. У 2011 - 2012 роках КМУ погоджено надання 19 водно-болотним угіддям України статусу водно-болотних угідь міжнародного значення.

8. Для припинення проявів деградаційних процесів та стабільного функціонування агроландшафтів здійснюються заходи щодо виведення з обороту деградованих земель, розроблення та впровадження сівозмін з урахуванням ґрунтозахисної здатності рослин, ґрунтозахисних та ресурсозберігаючих технологій, створення нових лісів та захисних лісових насаджень, розвитку заповідних територій та земель природоохоронного призначення.

9. Запроваджено функціонування Інформаційно-аналітичного центру державної системи моніторингу довкілля Мінприроди, яка передбачає збір та накопичення даних про стан біорізноманіття.

Таким чином, можна зробити висновок, що за період на 2011-2015 роки у рамках виконання згаданих вище документів, а також низки секторальних документів в Україні:

- збільшилася площа природно-заповідного фонду: на 609,4 тис. гектарів, з 5,04% до 6,05% від загальної площі країни, створено новий морський заказник «Мале філофорне поле». Це відбулося завдяки регулярному фінансуванню заходів із створення та розширення природоохоронних територій. Але не дивлячись на значні задіяні зусилля та ресурси, темпи зростання площі природоохоронних територій залишаються недостатніми для досягнення запланованих показників заповідності - 17 відсотків суходолу і внутрішніх вод та 10 відсотків прибережних і морських територій;
- створено та планується створення транскордонних об'єктів ПЗФ;
- збільшилася кількість проектів організації територій та об'єктів ПЗФ;
- збільшилася площа екомережі: зросла кількість затверджених регіональних програм і схем з формування екомережі, затверджені програма формування екомережі АРК та 12 обласних програм формування регіональної екомережі,

прийнято 6 регіональних схем формування екомережі, включаючи схему формування екомережі АРК, та 46 місцевих схем формування екомережі.

- визначено об'єкти, які отримали статус об'єктів-кандидатів Смарагдової мережі Європи;
- збільшено кількість водно-болотних угідь міжнародного значення;
- збільшено площу сертифікованих лісів відповідно до стандартів ЛПП;
- полегшено доступ до публічної інформації стосовно екологічних питань;
- розроблено стимули та запроваджено механізми розвитку альтернативної енергетики;
- започатковано розроблення економічної оцінки екосистемних послуг;
- збільшено площу відновлених деградованих земель;
- запроваджено принцип басейнового та інтегрованого управління водними ресурсами;
- збільшено об'єми сміття, що перероблюється;
- знижено вміст деяких забруднюючих речовин у повітрі.

Але через недостатнє фінансування природоохоронної діяльності в країні, неможливе повне виконання всіх завдань. Все ще залишається пріоритетним економічний розвиток держави за рахунок екстенсивного використання природних ресурсів. Проте, значення біорізноманіття та його невиснажливого використання поступово інтегрується до всіх сфер діяльності людини.

3.3 Земельні ресурси

Загрозливого рівня набули проблеми у сфері використання земельних ресурсів, зокрема це стосується розподілу земельних ресурсів за цільовим призначенням з точки зору його економічного та екологічного обґрунтування. Це негативно відображається на якості земельних ресурсів, призводить до погіршення природної здатності ґрунтового покриву до самовідновлення, збіднення флори і фауни. Питання використання і охорони земель та заходи з екологізації аграрної галузі знайшли своє місце серед пріоритетів державної

політики та шляхів їх досягнення, однак практична реалізація задекларованих положень здійснюється не належними темпами.

Правове регулювання у сфері охорони земель здійснюється відповідно до Конституції України [35], Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" [10], Земельного кодексу України [36], Закону України "Про охорону земель" [37], інших нормативно-правових актів, які приймаються відповідно до них.

Використання та охорона земель є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері природокористування, екологічної безпеки і охорони навколишнього природного середовища і є невід'ємною умовою збалансованого економічного і соціального розвитку. Завданням охорони земель є збереження та відтворення земельних ресурсів, екологічної цінності природних і набутих якостей земель.

Основою державної політики у цій сфері було і є: забезпечення охорони земель як основного національного багатства Українського народу; пріоритет вимог екологічної безпеки у використанні землі як просторового базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва; відшкодування збитків, заподіяних порушенням законодавства України про охорону земель; планомірне обмеження впливу господарської діяльності на земельні ресурси; публічність у вирішенні питань охорони земель, використанні коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів на охорону земель.

Далекою від оптимальної залишається структура сільськогосподарських угідь. Вважається, що сучасна раціональна структура землекористування значною мірою визначається обсягом площ під природними кормовими культурами. Зарубіжний досвід констатує, що екологічно-збалансованими вважаються аграрні землекористування, в яких частка сіножатей, пасовищ і лісових насаджень становить від 30 до 50 %. Так, наприклад, середня частка природних кормових угідь у структурі сільськогосподарських угідь в країнах ЄС становить 39,3 %, зокрема у Франції – 36,6, Німеччині – 30,4, Великобританії – 63,1 [38].

В Україні питома вага сіножатей, пасовищ і лісових насаджень становить 19 %. Структуру землекористування яскраво характеризують рівень розораності території. Рілля в Україні становить 53,9 % загальної території та 78,2 % сільськогосподарських угідь, що значно перевищує екологічно обґрунтовані норми (в країнах Європи орні землі становлять 30-32 % загальної площі суходолу, зокрема, у Франції і Німеччині рівень розораності земель становить – 33 %, в Іспанії - 30 %, Нідерландах – 24 %) [38].

Надмірна розораність земель (53,9 % від земельного фонду України), у тому числі на схилах, призводить до порушення екологічно збалансованого співвідношення сільськогосподарських угідь, лісів та водойм, що негативно позначається на стійкості агроландшафтів і зумовлює значне техногенне навантаження на екосферу.

Для збереження земельних ресурсів надзвичайно важливим є їх відновлення, де важливу роль відіграють рекультиваційні процеси. На жаль, річні обсяги рекультивованих земель значно поступаються розмірам порушених (землі під відкритими розробками, кар'єрами, шахтами та відповідними спорудами) і відпрацьованих (ділянки земель, на яких повністю або частково завершено розробки родовищ корисних копалин, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, пов'язані з порушенням ґрунтового покриву та потребують рекультивації) земель.

Виконання робіт по охороні земель на території регіонів України здійснюється вкрай повільно у зв'язку з недостатнім фінансуванням.

Основним джерелом фінансування заходів з охорони земель є кошти, які надходять до відповідних місцевих бюджетів в порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва.

Разом з тим, залишається недостатньо задіяним для оптимізації використання та охорони земель механізм поєднання заходів економічного стимулювання і юридичної відповідальності в галузі охорони земель, а також встановлення законодавчо-визначених природоохоронних обмежень у використанні земель шляхом землеустрою.

3.4 Мінеральні ресурси

У країні розроблено загальнодержавні та галузеві програми розвитку мінерально-сировинної бази в цілому та окремих її складових: "Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року" [39], "Національна програма розвитку і реформування гірничо-металургійного комплексу до 2010 року" [40], національна програма "Нафта і газ України" [41] та ін.. Всі вони передбачають раціональні та збалансовані шляхи розвитку і вдосконалення мінерально-сировинної бази, виходячи з умов, які реально склалися у країні та світі.

Головна мета заходів, які проводяться – забезпечити стабільну роботу діючого МСК необхідною сировиною, зменшити його залежність від імпортової сировини та збільшити експортний мінерально-сировинний потенціал країни за рахунок розширення її асортименту, обсягів та якості. Успіх виконання прийнятих програм багато в чому залежатиме від сталого й достатнього їх фінансування.

Передбачається, що близько 80 % коштів, що виділяються з бюджету, будуть спрямовані на виконання робіт, пов'язаних з вивченням, локалізацією та оцінкою ресурсного потенціалу надр України, з метою уточнення пошукових ознак і критеріїв виявлення родовищ з підрахунком ресурсів категорій Р1 – Р3 для твердих корисних копалин і категорії Д2 для вуглеводневої сировини [5].

Для забезпечення прогностичних потреб економіки в мінеральній сировині пріоритетними напрямками робіт є:

- вивчення й відтворення ресурсного потенціалу для забезпечення поточних і перспективних потреб України в мінеральній сировині;
- поступовий перехід до вивчення геологічної будови і мінеральних ресурсів Світового океану та Антарктиди;
- державне регулювання використання державного фонду надр, мінеральних ресурсів і охорона надр;

- науково-дослідні конструкторські роботи та інформаційне забезпечення геологічного вивчення й відтворення мінерально-сировинної бази;
- переоснащення матеріально-технічної бази геологорозвідувальних робіт і лабораторно-аналітичної бази.

В Україні проводяться роботи з удосконалення правових, податкових та інших законодавств, з метою зниження ступеня інвестиційного ризику і підвищення привабливості використання надр країни для припливу іноземного та вітчизняного капіталу.

3.5 Рекреаційні ресурси

Якість рекреаційних ресурсів України знижується, тому варто значну увагу приділити їх охороні та збереженню. Природні рекреаційні ресурси є незамінною умовою і матеріальною базою розвитку рекреаційного природокористування, а їх охорона від забруднення і руйнування - найважливіше завдання суспільства. Охорона природи важлива не тільки в економічному відношенні, але і як засіб захисту здоров'я людини. Ступінь задоволення рекреаційних потреб залежить від якості оточуючого середовища в тому чи іншому регіоні.

Основні проблеми щодо ефективного використання рекреаційних ресурсів України полягають у досягненні максимально повного задоволення потреб населення у повноцінному оздоровленні та лікуванні; охороні і відновленні рекреаційних ресурсів та зростанні якості послуг у цій сфері, які на даний час перебувають у незадовільному стані.

Стримує розвиток даної сфери також проблеми нераціонального та неефективного використання земель оздоровчого та рекреаційного призначення, а саме:

- понад нормативне антропогенне та рекреаційне навантаження на окремі території (зокрема, узбережжя Південного берега Криму) та недостатнє

використання можливостей курортно-рекреаційного потенціалу інших територій;

– захоплення ділянок і територій лікувально-оздоровчих місцевостей, непродумане та неузгоджене міське та санаторно-курортне будівництво, що призводить до неприпустимих навантажень на комунікації, зменшенню кількості питної води, відмова у системі каналізації та іншим аварійним ситуаціям;

– послаблення контролю за використанням природних лікувальних ресурсів, повільний процес оголошення природних територій курортами з встановленням меж та режимів округів.

Перспективи розвитку рекреаційного комплексу України потребують залучення додаткових інвестицій в оновленні інфраструктури, що працює на потреби рекреаційного комплексу; інтенсивного розвитку туризму та індустрії відпочинку і оздоровлення в цілому; збільшення питомої ваги рекреаційної сфери у зростанні національного доходу країни, адже природні рекреаційні ландшафти спостерігаються майже на 40 відсотках території України.

У найменш зміненому вигляді природні ландшафти збереглися на землях, зайнятих лісами, чагарниками, болотами, на відкритих землях, площа яких становить близько 19,7 відсотка території країни [6].

Сприятливі передумови для збільшення площі земель з природними рекреаційними ландшафтами, що склалися у процесі реформування економічних відносин у землекористуванні, забезпечуються шляхом: вилучення земель сільськогосподарського призначення (насамперед деградованих орних земель) внаслідок економічної збитковості їх використання за призначенням; вилучення із промислового використання (у видобувній, будівельній та інших галузях виробництва) земельних ділянок, які втратили природний стан і становлять підвищену небезпеку для збереження навколишнього середовища.

Основні екологічні цілі рекреаційного природокористування включають:

- попередження деградації природних рекреаційних комплексів та їх компонентів під впливом антропогенної діяльності, в тому числі і рекреаційної;
- збереження нормального функціонування екосистем рекреаційного комплексу. Підтримання нормального гідрологічного режиму, оптимальної лісистості, сприятливого існування курортних, заповідних територій із зонами господарського освоєння та регуляція антропогенних навантажень можуть гарантувати нормальне відновлення природних ресурсів рекреації;
- збереження максимальної різноманітності екосистем. Це одна з важливих умов стійкості біотопів в межах природних рекреаційних комплексів.

Досвід показує, що майже в усіх областях щорічно проводять свій відпочинок тільки неорганізованим способом кілька мільйонів чоловік. Слід сказати, що в результаті аварії на Чорнобильській АЕС якість рекреаційних ресурсів помітно знизилася. Радіоактивного забруднення зазнали ландшафти і біологічні рекреаційні ресурси на площі 1,4 млн га [6]. Разом з тим, в Україні існують традиційні і перспективні санаторно-курортні райони з ефективними унікальними ресурсами для відпочинку і лікування.

Нажаль, на даний час, потрапляючи в умови нашого рекреаційного і туристичного сервісу, іноземний турист часто адекватно формує негативну громадську думку. Враховуючи це, одне з чільних місць повинно зайняти створення системи належного сервісу, в основу якого покладено бажання та інтереси самого відпочиваючого, а цього, в свою чергу, можна досягнути залученням великих інвестиційних коштів в галузь та проведенням якісної сертифікації всіх наявних готельних установ та інших баз прийому.

Продовжується робота з удосконалення законодавчої та нормативно-правової бази у сфері курортно-рекреаційного господарства.

Згідно Закону України «Про курорти» [42] метою встановлення санітарної охорони курортів є збереження природних властивостей наявних лікувальних ресурсів, запобігання забрудненню, пошкодженню та передчасному виснаженню цих ресурсів. В межах цієї території забороняються будь-які роботи, що призводять до забруднення ґрунту, повітря, води, завдають

шкоди лісу, іншим зеленим насадженням, сприяють розвитку ерозійних процесів і негативно впливають на природні лікувальні ресурси, санітарний та екологічний стан природних територій курортів.

Держава також має сприяти розвитку туризму, раціональному використанню та збереженню туристичних ресурсів. Останніми роками в Україні прийнято низку державних рішень на зміцнення та розширення законодавчої бази з туризму. Туризм визнано одним з пріоритетних напрямків національної культури й економіки. І це повністю погоджується з світовими тенденціями, які свідчать, що туристична сфера буде індустрією XXI століття.

Нині в країні ліцензовано понад 2100 туристичних фірм і більшість з них лише починає робити перші кроки. Допомогти їм працювати відповідально, цивілізовано, аби примножувалися туристичні маршрути України, - постійна турбота структур Держкомтуризму, про що й засвідчила робота колегії.

Головні стратегічні напрями подальшого розвитку рекреаційно-туристичного комплексу України такі:

- забезпечення загальнодержавної і регіональної підтримки туризму, залучення до його розвитку як державних, так і підприємств інших форм власності, а також окремих громадян;
- створення розвиненої туристичної інфраструктури з метою надання якісних і різноманітних послуг туристам;
- забезпечення пріоритетності вітчизняного внутрішнього та іноземного (в'їзного) туризму на основі використання туристичних ресурсів, Національної історико-культурної спадщини українського народу;
- розвиток інформаційно-рекламної і маркетингової діяльності;
- підготовка і перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів для потреб рекреаційно-туристичної діяльності.

Ці та інші напрями визначають орієнтири і пріоритети розвитку рекреаційно-туристичної діяльності в Україні. В її основу мають бути покладені регіональні цільові програми та бізнес-плани.

Проаналізувавши сучасний стан українського туризму, робимо висновок, що за останні десять років він знаходиться на етапі розвитку, та все більшого наближення до міжнародних стандартів: відкривається багато туристичних фірм, вдосконалюється система надання туристичних послуг, знаходяться нові підходи до їх реалізації.

На мою думку, у теперішній час найбільш гальмівним фактором у розвитку туризму на суспільному рівні є відсутність уваги та підтримки з боку політиків та громадської влади. Коли на туризм не зважають, його доходи не визначені, відсутнє ретельне планування та, як наслідок, відсутній і розвиток. Як тільки буде глибока зацікавленість на законодавчому рівні, поєднання зусиль для піднесення статусу індустрії туризму на більш високий рівень не тільки у вигляді декларацій, а й конкретних заходів щодо встановлення та підтримки економічних зв'язків, почне ефективно діяти маркетинг у сфері туризму, відтоді можна розраховувати на видимі результати.

Ще й досі розвиток туризму в нашій країні регулюється лише декількома спеціальними постановами, програмами та Законом «Про туризм» [43]. Тож не викликає сумніву, що у законотворчій справі зроблено ще далеко не все, адже прийнятими документами визначені лише головні умови розвитку туристичної галузі. В подальшому потребує всебічної розробки механізм виконання стратегічних рішень державних органів влади. Йдеться перш за все про видання на їх підставі відповідних підзаконних актів та інструкцій, які б реально сприяли зростанню соціально-економічної ефективності туризму в Україні та поповненню державного і місцевих бюджетів.

Прискорити розвиток туризму в Україні дозволять:

- розробка сітки цікавих туристичних маршрутів міжнародного значення на території нашої країни з урахуванням потреб та інтересів приїжджаючих гостей, потенціалу туристичних ресурсів з подальшим представленням комерційних пропозицій іноземним туристичним фірмам для їх використання;
- забезпечення випуску високоякісної рекламної - інформаційної продукції на іноземних мовах, яка висвітлить туристичні можливості, історію, культуру

України для розповсюдження серед іноземних туристів та закордонної спільноти;

- проведення маркетингового дослідження відносно можливості відкриття туристичними та спортивними організаціями центрів спортивного туризму для іноземців на базі наявної інфраструктури водного, пішого, гірничого, мисливського та інших видів туризму.

Стратегічною метою розвитку туристичної індустрії в Україні можна визначити створення конкурентоспроможного на світовому ринку туристичного продукту, здатного максимально задовольнити туристичні потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурного довілля. Програма дій, зорієнтована на досягнення цієї мети, має бути синхронізованою із загальними темпами становлення ринкових механізмів і співвідносною з політикою структурних реформ в економіці. Вона повинна також враховувати накопичений досвід розвитку туризму у світі, що створює сприятливі умови доопрацювання та розроблення відповідної нормативно-правової бази туризму.

Отже, для забезпечення подальшого розвитку рекреаційних ресурсів необхідно провести широкомасштабні дослідження і пошукові роботи з виявлення і оцінки нових територій, рекреаційних, та бальнеологічних ресурсів, з обґрунтування основних напрямів їх використання для розвитку рекреації, туризму та організованого відпочинку населення з відповідною інфраструктурою обслуговування. Розміщення галузей промисловості, сільського господарства та сфери послуг в рекреаційних районах треба пов'язувати з ефективним функціонуванням останніх.

4 СТРАТЕГІЯ УКРАЇНИ З ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Існуючий рівень екологічної безпеки здебільшого обумовлений надзвичайно високим техногенним навантаженням на територію України. Прояви екологічної небезпеки для здоров'я і життя людей в різних регіонах України внаслідок негативного впливу техногенної діяльності та небезпечних природних процесів останнім часом набувають тенденції до зростання.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш дешевим способом без будівництва відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та врахування вимог екологічної безпеки.

В Україні й досі не існують економічні стимули впровадження екологічно безпечних технологій. Низьким залишається рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих та природоохоронних технологій, включаючи і технології переробки, утилізації та знищення відходів.

Накопичення відходів стало одним із найбільш вагомих факторів забруднення навколишнього природного середовища, негативного впливу на всі його компоненти. Тому обмеження обсягів утворення відходів, розширення сфери, пов'язаної з їх утилізацією, знешкодженням та екологічно безпечним видаленням і послідовним зменшенням їх накопичень має стати одним із найважливіших завдань.

Атомні електростанції є одним із найбільших виробників радіоактивних відходів. На майданчиках атомних електростанцій здійснюється їх первинна переробка та тимчасове зберігання.

Основне навантаження на довкілля у промисловому секторі справляють підприємства хімічної, металургійної, гірничодобувної галузей та електроенергетики.

Потенційно екологічно небезпечні об'єкти, раптове виникнення надзвичайних ситуацій, які можуть завдати істотну екологічну шкоду, складають значну питому вагу в структурі промисловості України. На їхню долю припадає майже третина обсягу продукції, що виробляється.

Понад 20% території України перебуває у незадовільному стані через перенасичення ґрунтів різними токсичними сполуками. Основними джерелами їх забруднення є сільське господарство, промисловість і транспорт.

Окрему проблему становить великомасштабне нафтохімічне забруднення підземних вод та ґрунтів.

Характерною рисою перехідного етапу є наявність великої кількості фінансових проблем, що тягне за собою вкрай обмежені інвестиції на відновлення і охорону довкілля. Обмеження асигнувань на запобіжні заходи безпеки підвищує рівень ризику виникнення аварій з екологічними наслідками.

Аварії на промислових підприємствах і пов'язана з ними проблема попередження погіршення екологічної обстановки, головним чином, викликані низьким рівнем безпеки виробництва, недостатньою підготовкою кадрового ресурсу, застарілими технологіями або недостатнім забезпеченням виконання технологічних регламентів тощо. В результаті промислових аварій виникають антропогенні зміни екосистем, які здатні створювати відчутний довгостроковий вплив на здоров'я і добробут людей та стан природного середовища.

Удосконалення системи забезпечення екологічної безпеки, існуючої в Україні, має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики на основі системного аналізу, із врахуванням процесів трансформації в економіці та державному управлінні, які є на нинішньому етапі розвитку нашої держави.

Головним завданням на найближчу перспективу є мінімізація підвищення рівня антропогенного впливу на довкілля.

Заміна технологій і технічне переоснащення підприємств потребує значних капіталовкладень, що в зв'язку зі спадом виробництва та несприятливим інвестиційним кліматом на найближчу перспективу є мало реальним.

На даному етапі, як вихід слід розглядати здійснення некапіталомісткої, самоокупної модернізації із застосуванням системно-екологічного підходу, який має передбачати комплекс технологічних, управлінських і господарських удосконалень і нововведень, спрямованих на поліпшення екологічних характеристик виробництва.

Система екологічного управління на підприємствах повинна стати невід'ємною складовою загальної системи їх управління. Рішення з питань екологізації виробництва мають прийматися на основі висновків і рекомендацій екологічного аудиту.

Основними загрозами в екологічній сфері є:

- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів;
 - нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як не відновлюваних, так і відновлюваних;
 - негативні соціально-екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
 - погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та якості води;
 - загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;
 - неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків та іншої екологічно небезпечної діяльності;
 - посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій;

- застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

Зважаючи на відсутність чіткого розмежування функцій між міністерствами та відомствами, їх дублювання, система інституційного забезпечення регулювання та контролю за дотриманням вимог екологічної безпеки також потребує суттєвого вдосконалення. Відомча розпорошеність та дублювання контролюючих функцій знижує їх ефективність і створює додаткові перешкоди у діяльності суб'єктів підприємництва.

Відповідно до світової та європейської практики передбачається розвиток вже існуючих і запровадження нових механізмів регулювання екологічної безпеки, зокрема:

- ідентифікація небезпечних видів діяльності як основного критерію при оцінці стану екологічної безпеки;
- ліцензування небезпечних видів діяльності як інструменту регулювання рівня безпеки при роботі з небезпечними речовинами та процесами;
- страхування екологічних ризиків.
- здійснення екологічного аудиту як одного з можливих інструментів оцінки рівня небезпечності;
- застосування поняття “ризик” як інтегрального показника можливих екологічних загроз.

Забезпечення екологічної безпеки є не лише необхідною умовою для забезпечення права громадян України на безпечне для життя та здоров'я довкілля, гарантованого статтею 50 Конституції України, але і невід'ємною умовою для просування держави на шляху інтеграції до європейської спільноти.

4.1 Правове забезпечення

Екологічна безпека (екобезпека) являє собою соціоприродну та наукову реальність, є об'єктом дослідження різних наук (природничих, соціальних, юридичних та ін.), оскільки охоплює складний комплекс взаємозв'язків людини з навколишнім природним середовищем.

Екобезпека — категорія соціальна, притаманна людському суспільству, формується в межах суспільних відносин. Вона має певні правові форми неправового характеру хоча і належить до явищ.

Зазначена категорія характеризується, по-перше, як вічна цінність людського суспільства, що ґрунтується на певній системі гарантій екологічної безпеки співіснування природи і людини. Йдеться про безпеку людини в процесі: взаємодії з природним середовищем, з небезпечними речовинами (радіоактивними, хімічними, токсичними тощо), використання руйнівних або небезпечних технологій і процесів, здійснення різноманітних впливів на довкілля тощо. Вона може бути пов'язана і з не контрольованими людиною процесами (стихійні сили природи).

По-друге, при забезпеченні екологічної безпеки враховуються закони природи, за якими розвиваються екологічні об'єкти.

По-третє, екобезпека здійснюється під контролем держави, яка утворює цілу систему спеціальних органів.

По-четверте, основою правової форми є екологічне право як самостійна правова галузь. Правове забезпечення екобезпеки є одним з основних принципів цього права.

Визначення екологічної безпеки як правової категорії має різне тлумачення в еколого-правовій науці. Вважають, що її сутність полягає в захисті людини і навколишнього природного середовища від шкідливого впливу; умовах збереження здоров'я людей і забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку; балансі розвитку екосистем; діяльності по захисту

життєво важливих екологічних інтересів; в тому, що вона є складовою частиною міжнародної екологічної безпеки тощо.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 50) [1] визначає екологічну безпеку як стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних екологічних, політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

Екологічна безпека розглядається у двох аспектах. Як суб'єктивна категорія вона проявляється у процесі реалізації суб'єктивного права громадян на екологічну безпеку шляхом регулятивного та охоронного методів. Це право громадян тісно пов'язане з правом на безпечне навколишнє природне середовище для їх життя і здоров'я. З іншого боку — це об'єктивно існуюча система правового забезпечення екологічної безпеки, за допомогою якої регламентується екологічно небезпечна діяльність, режим використання природних ресурсів, охорона довкілля, попередження погіршення екологічного стану та виникнення небезпеки для природних об'єктів і населення.

Довкілля вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти (незабрудненості), ресурсомісткості (невиснаженості), екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти інтереси громадян.

Чинне екологічне законодавство України як критерії безпеки навколишнього природного середовища передбачає спеціальні нормативи екологічної безпеки.

За якісними показниками стан довкілля можна представити трьома рівнями, де його якість розглядається як сукупність природних та «набутих» властивостей, сформованих під впливом антропогенної діяльності, які відповідають встановленим екологічним, санітарно-гігієнічним нормативам, що забезпечують умови для розвитку і відтворення живих організмів, у тому числі

життєдіяльності людини. Найвищий якісний рівень природного середовища являє собою чисте природне середовище. У цьому разі забруднення природного середовища є мінімальним, воно не спричиняє змін нормального екологічного стану в певному регіоні. До другого рівня слід віднести сприятливе природне середовище. Тут забруднення природного середовища можливе в межах, які не впливають на стан здоров'я людини і коли відсутні будь-які неприємні фактори, викликані специфікою окремих виробництв. До третього рівня можна віднести безпечне природне середовище. На відміну від другого рівня тут допускається можливість наявності в природному середовищі певного регіону незагрозливих для людини негативних факторів.

Як зазначалося, екобезпека природних об'єктів пов'язана з безпекою громадян у сфері екології. Це є передумовою здійснення природного і невід'ємного права людини на безпечне довкілля.

Об'єктами екологічної безпеки відповідно до ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України» [44] є: людина і громадянин (їх конституційні права та свободи, перелік яких відповідно до Основного Закону (ст. 22) [35] не є вичерпним); суспільство (його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність). Таким чином, об'єктами екологічної безпеки є життєво важливі інтереси суб'єктів безпеки: права, матеріальні та духовні потреби особи; природні ресурси та навколишнє природне середовище як матеріальна основа державного і, суспільного розвитку.

Суб'єктами забезпечення екологічної безпеки є: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада Національної безпеки і оборони України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, Національний банк України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, Збройні Сили України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба

України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України, громадяни України, об'єднання громадян [35].

У термінологічному і змістовому аспектах безпека пов'язана з антонімом «небезпека» і є його зворотною стороною. Безпека — виключення небезпеки або її зменшення до прийнятної ризику для довкілля. У частині 1 ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] вказується на попередження погіршення екологічного стану і виникнення небезпеки для здоров'я людей.

Екологічна небезпека — це сукупна небезпека, діяльність техногенних систем, під впливом яких виникли природні екологічні фактори та негативні природні процеси. У зв'язку з тим, що антропогенне і технічне перевантаження на довкілля постійно зростає, закріплено Перелік видів діяльності і об'єктів, що являють собою підвищену екологічну небезпеку, який зараз містить понад 22 їх види і постійно поновлюється.

Правові, економічні, соціальні, організаційні основи діяльності, пов'язані з об'єктами підвищеної небезпеки і спрямовані на захист довкілля, життя і здоров'я людей від шкідливого впливу аварій на цих об'єктах шляхом запобігання їх виникненню, обмеженню (локалізації) розвитку і ліквідації наслідків, визначаються в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» [45].

Об'єктами підвищеної небезпеки вважаються такі, на яких використовуються, виготовлюються, переробляються, зберігаються або трансформуються небезпечні речовини чи категорії речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, а також інші об'єкти, які є реальною загрозою виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Екологічно небезпечні види діяльності і об'єкти — це важливі чинники, які потребують розробки оптимальних заходів по безпеченню екологічної безпеки.

Правові вимоги щодо забезпечення екологічної безпеки різноманітні за своїм змістом, направленістю і містяться не тільки в екологічному законодавстві, але й в інших нормативно-правових приписах держави.

Категорія «екологічна безпека» з'явилась в українському законодавстві з прийняттям Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року [46].

У подальшому вона отримує конституційне закріплення, її забезпечення та захист віднесено до обов'язків і найважливіших функцій держави, а також є справою всього українського народу (статті 16, 17 Конституції України) [35]. Поряд з людиною, її життям і здоров'ям, честю й гідністю, недоторканністю безпека проголошується і визначається Основним Законом найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [35].

Зазначені положення Основного Закону [35] становлять конституційну основу екологічної безпеки та охорони навколишнього природного середовища. Відповідно до них були розроблені: Основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки [47]; Концепція (основи державної політики) національної безпеки України [48]; Закон України «Про основи національної безпеки України» [44].

Чинне законодавство України не тільки визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, але й визнає пріоритетні національні інтереси: забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства; збереження навколишнього природного середовища; раціональне використання природних ресурсів [44].

Загальні положення у сфері екологічної безпеки закріплені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1]. Самостійного закріплення в ньому дістав принцип правового забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, який належить до основних

принципів екологічного права (ст. 3). Його сутність полягає в тому, що за допомогою правових та інших заходів забезпечується підтримка безпечного стану навколишнього природного середовища для життя та здоров'я громадян, довкілля в цілому.

У поресурсовому законодавстві окремо вирізняються принципи, що забезпечують пріоритет екологічних вимог перед іншими. До них належать: пріоритетність вимог екологічної безпеки; обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів; гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей. Відмінною рисою цих принципів від інших є забезпечення підтримання екологічної рівноваги на території України.

Законодавче закріплення отримали заходи щодо забезпечення екологічної безпеки при здійсненні різних видів господарської діяльності, які можуть негативно впливати на навколишнє природне середовище, життя і здоров'я людини. У зв'язку з цим в літературі іноді слушно зазначається, що еколого-правові норми неоднорідні і регулюють різні види правовідносин. Одні спрямовані на охорону навколишнього природного середовища, закріплюють вимоги екологічної безпеки і є обов'язковими для виконання, а інші — встановлюють обов'язки щодо дотримання екологічних вимог та здійснення різноманітних видів господарської діяльності.

Недотримання вимог екологічної безпеки створює екологічно небезпечну ситуацію, яка загрожує стану навколишнього природного середовища та здоров'ю людини, спричиняє різноманітні наслідки. Вимоги екологічної безпеки в законі сформульовані за трьома напрямками: за господарськими суб'єктами, стадіями господарського процесу, видами господарської діяльності.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] окремо закріплює вимоги екологічної безпеки за видами господарської діяльності у: сільському господарстві, промисловості, транспорті, при розміщенні та розвитку населених пунктів.

Згідно зі ст. 58 Закону [1], вимоги екологічної безпеки поширюються повною мірою на військові і оборонні об'єкти, а також на об'єкти органів внутрішніх справ і державної безпеки. Цих вимог повинні також дотримуватися при дислокації військових частин, проведенні військових навчань, маневрів, переміщень військ і військової техніки.

Забезпечення екологічної безпеки знаходить своє правове закріплення в нормативних актах, які регулюють окремі види господарської діяльності або використання та охорону природних ресурсів. Зокрема, Закон України «Про пестициди і агрохімікати» [49] регулює правові відносини, пов'язані з державною реєстрацією, виробництвом, закупівлею, транспортуванням, зберіганням, реалізацією та безпечним для здоров'я людини і навколишнього природного середовища застосуванням пестицидів і агрохімікатів (статті 3, 6-9, 13, 18-20 та ін.).

Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» (статті 3, 8, 13, 17 та ін.) [50] спрямований на попередження настання екологічної небезпеки у процесі поводження з радіоактивними матеріалами і відходами, у процесі використання ядерної енергії, на радіаційний захист населення.

Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» (статті 1, 3, 4) [51], регламентує забезпечення вимог екологічної безпеки у надзвичайних ситуаціях. Закон України «Про правовий режим території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» [52] встановлює вимоги щодо екологічної безпеки в межах територій і зон, на яких запроваджено режим надзвичайних екологічних ситуацій тощо.

Вимоги екологічної безпеки знаходять своє закріплення в обов'язкових нормах, правилах, стандартах щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів тощо. Так, у ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [1] передбачена система екологічних нормативів. Вони встановлюють гранично допустимі викиди та скиди в навколишнє природне середовище забруднюючих

хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів. Законодавством України можуть встановлюватися також нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Нині триває процес удосконалення законодавчої бази в сфері забезпечення екологічної безпеки. Так, в Основних напрямках державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки [47] передбачається удосконалення законодавства в галузі забезпечення екологічної безпеки шляхом прийняття закону «Про екологічну (природно-техногенну) безпеку».

4.2 Охорона природних ресурсів

Охорона природних ресурсів – це заходи, спрямовані на збереження та відтворення як окремих компонентів природи, так і їх поєднань у природно-територіальних комплексах. Охорона довкілля в Україні має глибокі історичні традиції. Люди здавна оберігали об'єкти незвичайної краси – цілющі джерела, озера, водоспади, скелі, гаї, окремі вікові дерева, які нерідко вважали священними.

Природоохоронна робота в Україні активізувалась у ХІХ ст., коли значно посилився вплив людини на довкілля. У 1883 р. власник маєтку у степовій частині України Фрідріх Фальц-Фейн виділив ділянки для охорони рослин і диких тварин, зберігши цілинний степ від розорювання. Це була перша природоохоронна територія на теренах України, що згодом стала державним заповідником «Асканія-Нова».

Нині в Україні створена нормативно-правова база збереження і охорони навколишнього природного середовища. Екологічне та природоохоронне законодавство охоплює понад 200 законів та інших державних актів. Основними є закони «Про охорону навколишнього природного середовища» [1], «Про природно-заповідний фонд» [53], «Про охорону атмосферного повітря» [11], «Про рослинний світ» [32], «Про тваринний світ» [31] та ін. У

них відзначається, що державній охороні та регульованому використанню на території України підлягають усі природні компоненти і ресурси. Кожен громадянин України має право на безпечне для його життя і здоров'я навколишнє середовище.

Наприкінці ХХ ст. основним завданням природоохоронної справи в Україні, як і в світі, стало не тільки збереження окремих видів рослин і тварин та цінних природних комплексів на обмежених територіях, а й створення здорового природного середовища для людини, збереження і примноження біологічного і ландшафтного різноманіття, покращення стану довкілля. Це відповідає ідеї сталого (збалансованого) розвитку, яка була проголошена ООН у 1992 р. і підтримана урядами багатьох країн світу. З цією метою в них створюються національні екологічні мережі.

З метою охорони природних ресурсів в Україні створені Червона та Зелена книги, а також сформована національна екологічна мережа.

Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі в Україні була прийнята у 2000 р. і розрахована на 2000 – 2015 рр. [30]. Згідно з нею екологічна мережа України має стати складною системою різних за величиною природоохоронних територій, які б охоплювали якомога більшу частину країни. Основними елементами екологічної мережі є так звані ключові території, які забезпечують збереження найбільш цінних і типових для даного регіону компонентів ландшафтного різноманіття. До них належать вже існуючі об'єкти природно-заповідного фонду.

Природно-заповідний фонд – це ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну цінність. Він охоплює 11 категорій територій і об'єктів загальнодержавного та місцевого значення.

У заповідниках оберігаються всі елементи природного комплексу (і води, і породи та ґрунти, і рослини та тварини), здійснюється науково-дослідна робота з вивчення розвитку процесів і явищ та заборонена будь-яка господарська діяльність. В Україні є 4 біосферних заповідники, що є

міжнародними установами („Асканія-Нова”, Карпатський, Дунайський, Чорноморський) і 19 природних заповідників загальнодержавного значення. Заповідники створені в усіх основних ПТК – зональних, гірських, на Південному березі Криму, на заплавах великих річок, узбережжях та акваторіях морів.

Національні природні парки – це природоохоронні, рекреаційні та науково-дослідні установи, які створені для збереження і відтворення природних комплексів і мають особливу цінність для відпочинку людей. В Україні 4 десятки національних парків, найдавнішим серед них є Карпатський, розміщений у найвищому гірському масиві. Найбільше природних парків у Карпатах і зонах мішаних і широколистих лісів.

Віднедавна в Україні почали створювати регіональні ландшафтні парки, які є природоохоронними й рекреаційними закладами місцевого або регіонального значення. Всього їх 45, а першим був “Дністровський каньйон” (Тернопільська область). Вони поширені майже в усіх областях України, найбільше – у Донецькій. У національних природних і регіональних ландшафтних парках за межами власне природоохоронних територій провадиться господарська діяльність місцевого населення.

Заказники – це природно-заповідні об'єкти, які оголошуються такими для збереження одного або декількох видів рослин чи тварин, окремих компонентів природи. Серед них розрізняють ландшафтні, лісові, ботанічні, зоологічні, гідрологічні, геологічні та ін. В них заборонені тільки ті види господарської діяльності, які впливають на знищення виду, що охороняється. Заказників в Україні понад 2,7 тис; вони займають найбільшу площу серед природно-заповідних територій.

Для охорони окремих унікальних природних утворень їх оголошують пам'ятками природи. Ними можуть бути печери, геологічні відслонення, горби, річкові острови, окремі дерева, джерела та ін. Їх в Україні близько 3 тис. Заповідні урочища, яких в Україні , – це природоохоронні лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти.

До природно-заповідного фонду також належать 4 категорії штучно-створених об'єктів. Ботанічні сади призначені для акліматизації і розмноження рідкісних та типових видів місцевої, вітчизняної та іноземної флори шляхом створення ботанічних колекцій. Всього в Україні нараховується 31 ботанічний сад та близько 20 дендропарків. З ботанічних садів України найвідомішими та найбагатшими за видовим складом є Донецький, Нікітський та сади Харківського і Київського університетів. Дендрологічні парки створюються для збереження різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій у спеціально підготовлених умовах. Найдавніші та найвідоміші серед них – “Олександрія” (м. Біла Церква, Київська область), “Софіївка” (м. Умань, Черкаська область), “Тростянець” (Чернігівська область).

Визначні та цінні зразки паркового будівництва оголошуються парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва. Дуже часто вони поєднуються з палацами (Алупкінський парк у Криму, Підгорецький у Львівській області, Качанівський у Сумській області та ін.). Більшість з них створені у невеликих містечках і селах. В Україні є 13 зоологічних парків, найбільші з яких – в заповіднику “Асканія-Нова”, Київський, Миколаївський.

Сполучні території, або екологічні коридори утворюються видовженими ділянками, що з'єднують між собою ключові території і забезпечують міграцію тварин. На території України є кілька широтних та меридіональних екологічних коридорів. Широтними є Поліський лісовий, Галицько-Слобожанський лісостеповий, Південноукраїнський степовий і Приморський прибережний; меридіональними – долини річок Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця, які слугують шляхами міграції птахів.

Буферні території знаходяться навколо ключових і сполучних територій і захищають їх від негативного впливу господарської діяльності, яка відбувається на сусідніх землях. Це можуть бути пасовища, сіножаті, ліси, ставки, а також орні землі з досить безпечним веденням сільського господарства (зокрема без застосування мінеральних добрив).

Україна є активним учасником Всеєвропейської стратегії біологічного та ландшафтного різноманіття [28]. Головним її напрямом є розбудова екологічних мереж окремих країн і Європи загалом. Україна планує подвоїти частку природоохоронних територій і ввійти за цим показником до першої десятки європейських країн. Також передбачається поєднання національної екологічної мережі з екологічними мережами суміжних країн шляхом створення на кордонах спільних елементів екологічної мережі. Велику роль у створенні міжнародної екологічної мережі відіграють широтні і меридіональні екологічні коридори, а в них – біосферні заповідники.

4.3 Рациональне природокористування

Сукупність усіх форм впливу людини на природне середовище і заходів, спрямованих на його збереження, називають природокористуванням.

Загалом в Україні переважало нераціональне природокористування, яке не забезпечувало збереження природного середовища. Часто воно зводилося до хижацького вичерпування природних ресурсів, масового неконтрольованого забруднення довкілля та суцільного знищення природних ландшафтів. Унаслідок цього нині багато компонентів природного середовища в Україні перебувають у пригніченому стані, їх здатність до самовідновлення послаблена.

Подібна ситуація характерна для багатьох країн світу. Подальший розвиток національних економік за таким зразком призвів би до самознищення людського суспільства. Усвідомлення цієї небезпеки спонукало світове співтовариство до пошуку шляхів виходу із загрозового становища. Наприкінці ХХ ст. ним прийнято концепцію сталого розвитку людства. Сталий розвиток передбачає таке використання природних ресурсів теперішніми поколіннями, яке б не ставило під загрозу існування майбутніх поколінь. Техногенне навантаження на природне довкілля не повинно перевищувати його можливостей до самовідновлення. Необхідною умовою реалізації цієї концепції є усвідомлення суспільством переваги екологічних цінностей над іншими.

Надзвичайно важливим завданням концепції сталого розвитку в Україні є перехід до раціонального природокористування. Воно передбачає активне впровадження низки заходів у різних галузях життєдіяльності суспільства – промисловості, сільському господарстві, будівництві, транспорті, житлово-комунальному господарстві, сфері обслуговування і відпочинку населення. Ці заходи можуть мати різний характер: технічний (вдосконалення існуючих і розробка нових технологічних процесів), економічний (встановлення плати за спожиті ресурси, економічних санкцій за заподіяння шкоди навколишньому середовищу), юридичний (розробка і прийняття національного природоохоронного законодавства, приєднання до міжнародних угод), освітньо-виховний (формування екологічної культури населення), громадський (контроль за екологічною ситуацією з боку громадськості).

На сьогодні в Україні в основному сформовано правову базу природокористування. Вона виходить з визнання вартості та ціни різного роду природних ресурсів, регулює платність природокористування на основі рентних відносин. Але існуюча правова база, що регулює природокористування потребує подальшого удосконалення. Не менш важливими є суворе дотримання чинного законодавства в цій сфері.

Основна задача на сьогодні – це питання комплексного та ефективного використання ресурсів в народному господарстві та збереження їх для наступних поколінь. Тут можна визначити основні напрямки державної стратегії раціонального природокористування:

- постійний контроль за дотриманням надрокористувачами проектів розробки та технологічних схем при розробці родовищ корисних копалин;
- розвиток заповідної справи та збереження біорізноманіття, розширення існуючих і створення нових природно-заповідних об'єктів;
- державне фінансування діяльності по лімітування, розміщенню та знешкодженню відходів;
- запобігання забруднення річок, озер, водосховищ, та ін. гідрологічних об'єктів і підтримка їх сприятливого гідрологічного стану;

- втілення сучасних технологій ведення лісового господарства та лісоексплуатації, відтворення корінних деревостанів і корінних фауністичних комплексів;

- впровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів та формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності.

Здійснення державою функцій щодо управління природними ресурсами повинно реалізовуватись на принципах комплексного використання природно-ресурсного потенціалу окремих регіонів з врахуванням особливостей та традицій природокористування в регіонах держави. На регіональному рівні повинні розроблятися стратегії природокористування, що надасть можливість розробити ефективну державну політику в цій сфері.

Процес наближення українського законодавства до законодавства Європейського Союзу вимагає дотримання відповідних екологічних вимог, гармонізації у сфері правового регулювання охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

При цьому поступовий перехід України на шлях сталого розвитку через поглиблення ринкових перетворень неможливий без визначення якісно нової моделі екологічного управління та формування ідеологічної платформи еколого-збалансованого природокористування. Формування нової моделі екологічного управління повинно базуватися на засадах невиснажливого відновлювального природокористування.

Першочерговими завданнями у сфері структурної перебудови економіки України мають стати:

- структурна перебудова національної економіки у напрямі зниження частки сировинних галузей промисловості, розвитку високотехнологічних виробництв, активізації інноваційної діяльності;

- доведення частки відновлюваної енергетики до середньоєвропейського рівня;

- запровадження системи стратегічної екологічної оцінки стратегій, планів і програм;
- удосконалення системи довгострокового прогнозування стану природних ресурсів, їх економічної оцінки; створення уніфікованих кадастрів природних ресурсів;
- розробка Національної концепції політики сталого споживання та виробництва;
- імплементація ідеології «зеленої» економіки, впровадження та розвитку більш чистих виробництв, «найкращих доступних технологій» (Best Available Techniques) в секторальній політиці;
- визначення критеріїв екологізації споживчої політики в структурі пріоритетів сучасної секторальної політики України;
- формування свідомого менталітету еколого-збалансованого споживання та виробництва;
- активізація дієвих важелів переходу до сталого споживання та виробництва через запровадження інструментів екологічного аудиту, сертифікації, маркування тощо.

Заходи щодо раціонального природокористування та охорони природи здійснюються за трьома основними взаємозв'язаними напрямками.

1. Економна експлуатація природних ресурсів (або ресурсозбереження). Передбачає зменшення затрат сировини, палива, енергії для виробництва різних видів продукції. Для цього необхідно впроваджувати ресурсо- та енергозберігаючу техніку і технології у промисловості, сільському господарстві, на транспорті та в інших галузях господарства. У наш час в Україні на виробництво одиниці продукції витрачається у кілька разів більше сировини та енергії, ніж у розвинутих країнах Західної Європи.

Великі можливості економії має комплексне використання ресурсів. Майже всі види природної сировини містять супутні компоненти. Наприклад, у залізних рудах є германій, скандій, ванадій, золото, срібло, вісмут, стронцій, нікель, титан, уран. А нині з руди, крім заліза, вилучають в Україні не більше

двох додаткових компонентів, решта йдуть у відвали. Залишкові продукти гірничодобувної промисловості (породи, що утворилися при розкриванні копалин або після вилучення корисних компонентів) можна використовувати у будівництві.

Істотну економію дозволяє здійснити повернення в господарський обіг матеріалів, які містяться у промислових, сільськогосподарських, побутових та інших відходах. Наприклад, у сільському господарстві з давніх-давен використовуються органічні сільськогосподарські та побутові відходи у вигляді гною та компосту. Багато використаних матеріалів (металобрухт, макулатура (картон і папір), скло, пластик, гумові шини, тканини, технічні оливи) стають вторинними ресурсами. Вони задовольняють нині 40 % потреб світової промисловості, тоді як в Україні – менше 5 % [6].

2. Зменшення і очищення викидів у довкілля та знешкодження відходів. Щорічно в Україні утворюється близько 1 млрд. т газоподібних, рідких і твердих відходів виробництва та споживання. Багато з них містять шкідливі для людини і природного довкілля речовини. Великі площі займають нагромадження відходів видобування і переробки корисних копалин та звалища сміття. Значним чинником отруєння довкілля є хімізація сільського господарства.

Щоб зменшити та очистити викиди впроваджують маловідходні і безвідходні технології, замкнуті цикли водокористування; стічні води та пилогазові викиди пропускають через спеціальні очисні станції і агрегати, де знезаражують, вловлюють або знешкоджують забруднюючі домішки; переводять транспортні засоби на екологічно безпечні види палива (наприклад, біопаливо); створюють зелені зони уздовж автомагістралей, у містах і навколо них. Перехід на землеробство, яке застосовує органічні добрива й біологічні методи захисту рослин від шкідників і бур'янів, дасть можливість виключити застосування отрутохімікатів і мінеральних добрив.

Очистити середовище від існуючих нагромаджень промислових відходів і сміттєзвалищ та запобігти утворенню нових дає можливість утилізація –

використання відходів як вторинних ресурсів. Металобрухт, макулатура, склотара йдуть у повторне виробництво, “пуста” порода служить сировиною для виробництва будматеріалів, розроблено способи переробки хімічних матеріалів. Сільськогосподарські, продовольчі відходи, тирса й залишки деревини, текстиль є сировиною для виробництва палива. Важливою початковою ланкою утилізації побутового сміття є сортування, яке може здійснюватися як на сміттепереробних заводах, так і самим населенням.

Напрямок охорони й відтворення природних умов і ресурсів передбачає заходи щодо збереження і примноження біологічного розмаїття, охорони джерел і малих річок, збереження ґрунтів і відновлення їх родючості, лісовідновлення, охорони ландшафтів тощо. Дедалі більш актуальною в Україні є рекультивация – комплекс робіт, спрямованих на відновлення порушених земель. Завдяки цьому на місці колишніх кар’єрів, відвалів чи смітників можна знову побачити природні ландшафти, сільськогосподарські угіддя або ж місця для відпочинку людей.

Проведення природоохоронних заходів – це важливе завдання держави і місцевих органів влади. Їх здійснення потребує чималих коштів, зусиль, пошуку нових рішень. Проте невиконання їх ставить під загрозу існування майбутніх поколінь. Збереження довкілля великою мірою залежить від кожного з нас, від усвідомлення нерозривності наших зв’язків з природою, від нашої громадянської позиції і часто від нашого щоденного поведіння.

Якщо оцінювати природно-ресурсний потенціал з економічної точки зору, йому немає ціни, те що він в собі має – безцінне! Економічний розвиток нашої країни неможливий без раціонального використання природних ресурсів, без розкриття дійсного великого потенціалу природи.

Треба з любов’ю ставитись до того, що нас оточує, не забувати, що ми частина природи. Якщо ми захистимо природу, то й вона захистить нас, дасть нам тепло, дах над головою, хліба на столі, добру погоду, відпочинок на своєму лоні, затишок та спокій, добру надію на завтрашній день. Отож, давайте використовувати природу на добрі справи і не кривдити її.

ВИСНОВКИ

Територія України має унікальний комплекс фізико-географічних, ландшафтних, гідрологічних, структурно-геологічних та інших параметрів, що й сприяло формуванню значної кількості видів і обсягів природних ресурсів, багатому і різноманітному природно-ресурсному потенціалу. Природні умови та ресурси України – один з головних факторів розвитку й спеціалізації її господарства, формування транспортно-економічних звязків.

Україна належить до країн з дуже великими обсягами та високою інтенсивністю використання природних ресурсів. По-перше, за питомими масштабами та інтенсивністю використання ресурсів, Україна випереджає розвинуті країни світу і, безперечно, займає перше місце в Європі. По-друге, великі обсяги виробництва та інтенсивне використання ресурсів визначили спеціалізацію економіки, яка характеризується високими масштабами споживання сировини, палива, матеріалів.

Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду через нехтування об'єктивними законами розвитку і відтворення природно-ресурсного комплексу України. Відбувалися структурні деформації народного господарства, за яких перевага надавалася розвитку в Україні сировинно-видобувних, найбільш екологічно небезпечних галузей промисловості.

Економіці України притаманна висока питома вага ресурсномістких та енергоємних технологій, впровадження та нарощування яких здійснювалося найбільш "дешевим" способом - без застосування відповідних очисних споруд. Це було можливим за відсутності ефективно діючих правових, адміністративних та економічних механізмів природокористування та без урахування вимог охорони довкілля.

Ці та інші чинники, зокрема низький рівень екологічної свідомості суспільства, призвели до значної деградації довкілля України, надмірного

забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, нагромадження у дуже великих кількостях шкідливих, у тому числі високотоксичних, відходів виробництва.

Такі процеси тривали десятиріччями і призвели до різкого погіршення стану здоров'я людей, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України. Винятковою особливістю екологічного стану України є те, що екологічно гострі локальні ситуації поглиблюються великими регіональними кризами. Чорнобильська катастрофа з її довготривалими медико-біологічними, економічними та соціальними наслідками спричинила в Україні ситуацію, яка наближається до рівня глобальної екологічної катастрофи.

Головними причинами, що призвели до загрожуючого стану довкілля є:

- застаріла технологія виробництва та обладнання, висока енергомісткість та матеріаломісткість, що перевищують у два - три рази відповідні показники розвинутих країн;
- високий рівень концентрації промислових об'єктів;
- несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв;
- відсутність належних природоохоронних систем (очисних споруд, оборотних систем водозабезпечення тощо), низький рівень експлуатації існуючих природоохоронних об'єктів і систем;
- відсутність належного правового та економічного механізмів, які стимулювали б розвиток екологічно безпечних технологій та природоохоронних систем;
- відсутність належного контролю за охороною і використанням довкілля;
- відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;
- недостатня сформованість інститутів громадського суспільства;

- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку;
- недотримання природоохоронного законодавства.

Тому в Україні вкрай важливим є збереження природно-ресурсного потенціалу, що можливо досягти шляхом постійного удосконалення нормативно-правової бази в екологічній сфері, охорони та раціонального використання природних ресурсів.

Охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів є невід'ємною частиною процесу суспільного розвитку української держави, консолідуючою ідеєю сьогодення. Адже природні ресурси є основою життєдіяльності населення та економіки держави, тому забезпечення їх збереження, відтворення та невиснажливого використання - одна з передумов сталого економічного розвитку країни.

Ресурсозбереження — це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використаної сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів.

Основні стратегічні напрями ресурсозбереження можуть бути зведені до таких: комплексне використання мінерально-сировинних і паливних ресурсів; впровадження ресурсозберігаючої техніки і технології; широке використання в галузях переробної промисловості вторинної сировини; стабілізація земельного фонду, відновлення родючості землі, рекультивація відпрацьованих кар'єрів; ефективне регулювання лісокористування, підтримання продуктивності лісів, активне лісовідновлення; збереження рекреаційних ресурсів при розміщенні нових промислових об'єктів.

В цілому комплексний розвиток усіх напрямів ресурсозбереження дасть змогу сформувати нову ідеологію господарювання, що базується на економічному використанні наявної ресурсної бази, оптимальному співвідношенні первинних і вторинних ресурсів та маловідходному виробничому циклі.

Відповідно до світової та європейської практики передбачається розвиток вже існуючих і запровадження нових механізмів регулювання екологічної безпеки, зокрема:

- ідентифікація небезпечних видів діяльності як основного критерію при оцінці стану екологічної безпеки;
- ліцензування небезпечних видів діяльності як інструменту регулювання рівня безпеки при роботі з небезпечними речовинами та процесами;
- страхування екологічних ризиків.
- здійснення екологічного аудиту як одного з можливих інструментів оцінки рівня небезпечності;
- застосування поняття “ризик” як інтегрального показника можливих екологічних загроз.

Проведення природоохоронних заходів – це важливе завдання держави і місцевих органів влади. Їх здійснення потребує чималих коштів, зусиль, пошуку нових рішень. Проте невиконання їх ставить під загрозу існування майбутніх поколінь. Збереження довкілля великою мірою залежить від кожного з нас, від усвідомлення нерозривності наших зв’язків з природою, від нашої громадянської позиції і часто від нашого щоденного поведіння.

Забезпечення екологічної безпеки є не лише необхідною умовою для забезпечення права громадян України на безпечне для життя та здоров’я довкілля, гарантованого статтею 50 Конституції України, але і невід’ємною умовою для просування держави на шляху інтеграції до європейської спільноти.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Закон України «Про охорону навколишнього середовища» від 25.06.1991р. №1264-ХІІ.
2. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: підручник / Мін-во освіти і науки України, ДВНЗ "КНЕУ ім. Вадима Гетьмана"; ред. С.І. Дорогунцов. - 2-ге вид., без змін. - К. : КНЕУ, 2007.
3. Державна служба геології та надр України [Електронний ресурс] - <http://www.geo.gov.ua/storinka/stan-mineralno-syrovynnoyi-bazy-ukrayiny>
4. Природні ресурси України. Вікіпедія [Електронний ресурс] - http://uk.wikipedia.org/wiki/Природні_ресурси_України.
5. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. - [Електронний ресурс] - <http://land.gov.ua/info/zemelnyi-fond-ukrainy-stanom-na-1-sichnia-2015-roku-ta-dynamika-ioho-zmin-v-porivnianni-z-danymy-na-1-sichnia-2014-roku/>.
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2012 році. - Міністерство екології та природних ресурсів України. [Електронний ресурс] - <http://www.menr.gov.ua/dopovidi>.
7. Державна служба статистики України. Статистична інформація. [Електронний ресурс] - <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Державне агенство лісових ресурсів України. Загальна характеристика лісів України. [Електронний ресурс] - http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867
9. Природно-заповідний фонд України. Вікіпедія [Електронний ресурс] – https://uk.wikipedia.org/wiki/Природно-заповідний_фонд_України.
10. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 р. №2818-VI.
11. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. №2707-ХІІ.

12. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. Центральна геофізична лабораторія «Огляд про стан забруднення навколишнього природного середовища на території України за даними спостережень гідрометеорологічних організацій у 2013 році» [Електронний ресурс] – cgo.org.ua/files/oglag 2013.dos.
13. Охорона та раціональне використання природних ресурсів і рекультивация земель: Навч. посібник / П. П. Надточій, Т. М. Мислива, В. В. Морозов та ін.; За заг. ред. П. П. Надточія, Т. М. Мисливої. – Житомир: Видавництво «Державний агроекологічний університет», 2007. – 420 с.
14. Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради "Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики" від 23.10.2000 р.
15. Водний Кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР.
16. Закон України «Про Загальнодержавну програму розвитку водного господарства» від 17.01.2002 р. № 2988-III.
17. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 р. № 1629-IV.
18. Духовный В. А. Интегрированное управление водными ресурсами: от теории к реальной практике. Опыт Центральной Азии / В. А. Духовный, В. И. Соколов, Х. Мантрителике. – Ташкент : НИЦ МКВК, 2008. – 364 с.
19. Сташук В. А. Еколого-економічні основи басейнового управління водними ресурсами / А. В. Сташук. – Дніпропетровськ : Зоря, 2006. – 480 с.
20. Розпорядження КМУ «Про затвердження Національного плану дій з охорони навколишнього природного середовища на 2011-2015» від 25.05.2011 р. № 577-р.
21. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 р.» від 24.05.2012 р. № 4836-VI.
22. Червона книга України [Електронний ресурс] - <http://redbook-ua.org/>.
23. Конвенція ООН «Про охорону біологічного різноманіття» від 05.06.1992 р.

24. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття від 29.01.2000 р.
25. Конвенція ООН «Про збереження мігруючих видів диких тварин» від 23.06.1979 р.
26. Конвенція ООН «Про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення» від 03.03.1973 р.
27. Конвенція ООН «Про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовища існування водоплавних птахів» від 02.02.1971 р.
28. Всеєвропейська стратегія збереження біологічного та ландшафтного різноманіття від 25 жовтня 1995 р.
29. Закон України «Про екологічну мережу» від 24.06.2004 р. № 1864-IV
30. Закон України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000-2015 роки» від 21.09.2000 р. № 1989-III.
31. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894-III.
32. Закон України «Про рослинний світ» 09.04.1999 р. № 591-XIV.
33. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005-2025 роки» від 22 вересня 2004 р. № 675-р.
34. Зелена книга України /під загальною редакцією члена-кореспондента НАН України Я.П. Дідуха – К.: Альтерпрес, 2009. – 448 с.
35. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР.
36. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III.
37. Закону України "Про охорону земель" від 19.06.2003 р. № 962-IV.
38. І.С. Кобзев. Проблеми раціонального використання та відтворення природного ресурсного потенціалу в аграрній сфері України // Агроінком 2011 №10-12. [Електронний ресурс] -http://www.nbuu.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_10-12/KOBZEV.pdf.
39. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» від 21.04.2011 р.

№ 3268-VI .

40. Постанова «Про Концепцію розвитку гірничо-металургійного комплексу України до 2010 року» від 17.10.1995 р. № 385/95-ВР.

41. Постанова КМУ «Про Національну програму "Нафта і газ України"» від 17.02.1995 р. № 125.

42. Закон України «Про курорти» від 05.10.2000 р. № 2026-III.

43. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР.

44. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV.

45. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р. № 2245-III.

46. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. № 55-XII.

47. Постанова «Про Основні напрямки державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки» від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР.

48. Постанова «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16.01.1997 р. № 3/97-ВР.

49. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР.

50. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02.1995 р. № 39/95-ВР.

51. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 р. № 1550-III.

52. Закон України «Про правовий режим території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 27.02.1991 р. № 791а-XII.

53. Закон України «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 р. № 2456-XII.